

MAG

GOVAART WENDELLEN

Onze gemeente
Herk-de-Stad

190

2

WENDELEN, Godfried

TENTOONSTELLINGSCATALOGUS

Govaart Wendelen Herk-de-Stad 1580 - 1667 Gent.
Tentoonstellingscat. Gemeentehuis Herk-de-Stad.
21 september 1980 - 5 oktober 1980.
62 p.

GOVAART WENDELEN

Herk-de-Stad

1580-1667

Gent

POB Herk De S

02003154225

Gemeentehuis

Herk-de-Stad

21 september 1980

- 5 oktober 1980

Gravure «G. Wendelen».
Ph. Fruijters

Copyright Prenten cabinet, Antwerpen.

Ten geleide

«De wetenschap heeft geen vaderland, maar de geleerde moet er een hebben», is een uitspraak van Pasteur en deze is misschien ook toepasselijk op G. Wendelen.

Onder invloed van Nicolaus Copernicus (1473-1543) had in de loop van de 16de eeuw het geocentrisme plaats gemaakt voor het heliocentrisme en was de «natuurlijke» synthese tussen cosmologie, anthropologie en theologie afgebrokkeld, terwijl anderzijds Galilei (1564-1642) als zijn aanhanger onder bedreigingen van de inquisitie tot herroeping van zijn standpunt gedwongen werd.

In het begin van de hoger vernoemde eeuw had het humanisme, langs de renaissance, en dit vooral op het terrein van wetenschappen, geneeskunde, rechtsgeleerheid en kunst, onze streken bereikt en had het parallel oprukkend calvinisme voor zware confessionele tegenstellingen gezorgd (1).

In onze agrarische streek waar de artisanale corporaties, «als derde stand» tussen klerus en adel, wegens de achteruitgang van de laken-nijverheid, aan het verpauperen waren, werd het protestantisme als reformistisch element niet als geloofsafval beleefd, doch meer als een redding aanvaard, dit als reactie tegen de feodale politiek van het prinsdom Luik.

Alhoewel Alva hier te lande een einde had gesteld aan de reformatie, werd deze eigennuttige fanaticus, zelfs op aandringen van de Katholieke Universiteit van Leuven, op 19 oktober 1573 door Filips II naar Spanje teruggeroepen (2).

Op het einde van de 16de eeuw heeft Luik op internationaal gebied een «neutrale» opstelling aangenomen, omdat van haar ondergeschikte steden, wegens hun economisch verval, geen hulp meer te verwachten was, temeer daar deze steden, waaronder ook Herk-de-Stad, reeds een bepaalde vorm van democratie in hun bestuur langs privileges hadden bekomen.

*Er waren de Beierse vorsten (1581-1723) die een Fransgezinde politiek voorstonden: een feit dat door de Nederlandse regeerders niet met al te grote instemming werd aanvaard. Vandaar hun oogluikende sympathie met de oproerige Spaanse troepen die vooral de uit-
hoeken, dus ook Herk-de-Stad, plunderden en met brand verwoestten (3).*

De hoger vermelde Frans-gerichte politiek leidde eveneens tot een negatie van de Dietse taal en een verfransing van de administratie en het onderwijs. Daar zelfs de «derde stand» op dit gebied taal-onkundig was, viel vooral in gemeenschapszaken het contact met Luik weg, hetgeen de goede relatie met het prinsbisdom geenszins bevorderde.

Daarnaast had, in het kader van de contrareformatie, onder impuls van Rome, op het einde van de 16de eeuw, de jezuïetenorde die toen het best georganiseerd was en tevens een uitgesproken strijdbaarheid aan de dag legde, een groot aanzien verworven, ook in onze gewesten.

In 1580 werd te Herk-de-Stad als begaafde jongeling, onder een gunstig «astrologisch» teken waarschijnlijk, G. Wendelen geboren (4).

Het is meteen duidelijk dat, na het doorlopen van de toenmalige vermaarde Latijnse school te Herk-de-Stad, G. Wendelen bij de jezuïeten te Doornik werd ingeschreven. Dit is ook het geval voor velen van zijn vermaarde tijdgenoten (5).

Terwijl bij de late scholastiek reeds tekens van verval zijn te bespeuren waren vooral in het begin van de 17de eeuw (tijdperk waarin Wendelens actieve leven zich afspeelt) wetenschap en filosofie zeer nauw verbonden (6) en lag de mathematica principieel aan de basis van elke wetenschap, dus ook de filosofie, hetgeen leidde tot een ware geestelijke emancipatie. Er is het droevig feit dat vele vlaamse wetenschappers van de 16de en 17de eeuw, onder invloed van de voor hen gunstige naklanken van het calvinisme, het humanisme en het mathematisch kennisideaal, op zoek gingen naar meer uiterlijke en innerlijke onafhankelijkheid en zo naar het noorden (Holland) het oosten (Rijnland) en het zuiden (Italië) zijn uitgeweken (7). Daarnaast, en dit is zeker ook voor Wendelens tijd het geval geweest, werd het land bestuurd door volksvreemde huizen — zoals voor onze streek de Beierse kerkvorsten —, en er waren de economische achteruitstelling, de herinneringen aan de inquisitie, de brandstichtingen en plunderingen, enz., allemaal factoren die de exodus van het Vlaamse intellect hebben bevorderd. Kortom er was geen tijd voor wetenschap.

Het is dan ook geenszins verwonderlijk dat ook Wendelen, gezien zijn neiging naar de wetenschappelijke vrijheid, en hiervan getuigen vooral zijn geschreven en gedrukte werken, aan deze emigratiedrang niet kon ontsnappen.

In aansluiting met deze onstabiele en penibele toestanden kan dan ook vermeld worden dat er hier in onze stad geen mecenaat voorhanden was dat als opdrachtgever kon functioneren.

Na ongeveer twee jaar studie aan de Leuvense universiteit, waarmee hij later tairijke kontakten zal onderhouden (8), gaat Wendelen (9)

naar Zuid-Frankrijk, n.l. Forcalquier (10), waar hij tussen 1604 en 1612 de meest gunstige atmosferische omstandigheden aantreft die hem toelaten het grootste deel van zijn astronomische waarnemingen te doen. Later, eens terug in onze streek, zal hij deze uitgeven (11).

Als aanhanger van Copernicus (12) gaat hij verder en doet er 'heelwat waarnemingen, o.a. in verband met de veranderlijkheid van de sterren (13) de afstand zon-aarde, (14) de omlooptijd om de zon (15), de zonnevlekken (16) de aantrekkingskracht tussen de hemellichamen (17), zijn gevolgtrekkingen voor de cartografen (18), de oorsprong der kometen (19), enz...

In 1611 behaalt G. Wendelen aan de universiteit van Orange de titel van doctor in de beide rechten (20), net als Descartes die in 1616 dezelfde titel bekomt aan de universiteit van Poitiers.

Dat hij reeds in het begin van de 17de eeuw enige beroemdheid heeft verworven, blijkt duidelijk uit zijn relaties en uitspraken die over hem zelf en vooral zijn werk, door zijn tijdgenoten werden gedaan (21).

In 1612 keert hij terug naar onze streek waar hij een tijdlang een pastorale activiteit aanvaardt, al dan niet met grote of kleine moeilijkheden gepaard gaande (22).

Als in het begin van de 17de eeuw onder impuls van de aartshertogen in de Zuidelijke Nederlanden (Albrecht en Isabella. Edict. Perpet. 1611 K.U. Leuven) de rechtsfaculteit omgevormd wordt, waarbij ook de plattelandsgebruiken meer aandacht krijgen, zal het Romeins recht zijn dominerende rol aanzienlijk zien verminderen.

In deze optiek kunnen we ook de publicatie van de Salische Wetten van Wendelen situeren (23). Zijn juridische studie zal hem ook in konflikt brengen met de gemeentelijke bestuurlijke overheid die hij van corruptie, vooral in kiesaangelegenheden, beschuldigt (24) en zijn universele vorming zal hem tot enige poëzie (25) en archeologie brengen (26). Tenslotte zal hij zich, gezien zijn Roomse vorming en zijn humanistische opvattingen, in deze streek inzetten voor de afschaffing van de heksenjachten (27). Voor zijn verdere levensloop verwijzen we naar zijn curriculum vitae (28).

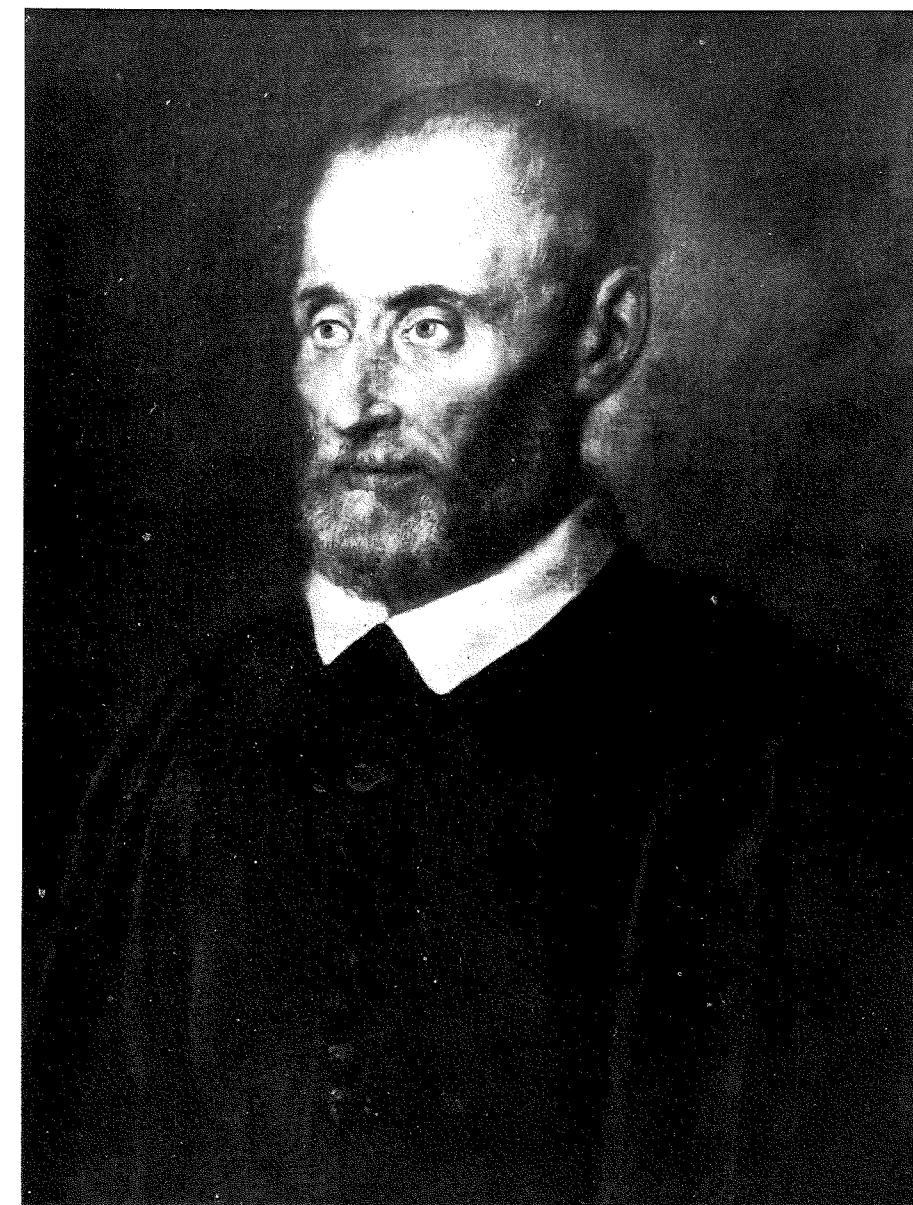
In 1953 werd in de onmiddellijke omgeving van Forcalquier en in de nabijheid van «l'Observatoire National de Haute-Provence» door «l'Association Alpes de Lumière» uit waardering voor zijn wetenschappelijk werk een gedenkteken opgericht (29).

Ook de Herkse gemeenschap gaf, in de loop van het Wendelenjaar 1980, blijk van erkentelijkheid ten overstaan van Wendelen door de inhuldiging van een signaal (30).

Ten slotte was het voor ons uitzonderlijk prettig met de velen, van wie de naam in de katalogus vermeld is en die verantwoordelijkheid droegen voor de uitbouw van deze tentoonstelling, samen te werken. Allen zien we deze tentoonstelling als een initiële poging om de grootheid van G. Wendelen, zelfs op internationaal vlak, meer weerklank te bezorgen.

Dr. Huygen F.
Voorzitter Wendelenclub.

- (1) Hasselt wordt in 1566 door de calvinisten zonder veel tegenstand ingenomen.
- (2) Cf. cat. no. 52.
- (3) Cf. vrijgeleide (sauvegarde) ondertekend door Chr. Huygens.
- (4) Cf. cat. no. 4.
- (5) Descartes ontving zijn wetenschappelijk opleiding in het jezuïetencollege van La Flèche.
- (6) Als vertegenwoordigers van deze stroming kunnen vermeld worden : Descartes (1596-1650), Pascal (1623-1662), Leibniz (1618-1648), Spinoza (1632-1677), enz.
- (7) Mercator vlucht naar Duisburg (1552), Vesalius vertrekt naar het Spaanse hof, Dodoens wordt professor te Leiden (tot 1585), Simon Stevin vestigt zich ook in het land van Maurits van Oranje, Jan Stadius (astronoom) wordt professor te Parijs (1576)...
- (8) Cf. cat. no. 43, 44, 56.
- (9) Zijn kennis van het Frans en zijn relaties met het Oranje-huis voeren hem naar Zuid-Frankrijk.
- (10) Forcalquier. Cf. cat. no. 13.
- (11) Zie tentoonstelling.
- (12) Cf. cat. no. 24 (cursieve tekst).
- (13) Cf. cat. no. 25.
- (14) Cf. cat. no. 28.
- (15) Cf. cat. no. 29.
- (16) Cf. cat. no. 27.
- (17) Cf. cat. no. 32.
- (18) Cf. cat. no. 34, 38.
- (19) Cf. cat. no. 31.
- (20) Cf. cat. no. 15.
- (21) Cf. cat. no. 56.
- (22) Cf. cat. no. 59.
- (23) Cf. cat. no. 42.
- (24) Zie «Brochure anonyme concernant Herck au 17e Siècle», door Fl. Silveryser.
- (25) Cf. cat. no. 45.
- (26) Cf. cat. no. 48-51.
- (27) Zie J. Lyna : «Het graafschap Loon», Hoofdstuk 6, A., p. 132.
- (28) Zie G. Wendelen, chronologisch bekeken.
- (29) Cf. cat. no. 17.
- (30) Cf. cat. no. 68.

Schilderij van TH. W. Bosschaert.
«G. Wendelinus».

Copyright Museum Plantijn-Moretus.

HERK-DE-STAD IN DE ZESTIENDE EN ZEVENTIENDE EEUW.

HISTORISCHE ACHTERGROND.

Na de aanhechting van het graafschap Loon bij het prinsbisdom Luik (1366), kwam Herk-de-Stad onder het gezag van de prinsbisschoppen, die zich in de verschillende dorpen en steden door schouten lieten vertegenwoordigen. Zoals de meeste plaatsen had Herk in de zestien- en zeventiende eeuw af te rekenen met de pest, brandrampen en oorlogen.

Tussen 1559 en 1669 eiste de pest te Herk-de-Stad talloze slachtoffers. De verspreiding van deze «haestige sieckte» was te wijten aan het gebrek aan hygiëne, het samenwonen van zieken en gezonden en aan het voorbijtrekken van vreemde legers.

Voorts wordt er in de parochieregisters melding gemaakt van enkele brandrampen. De vuurhaarden van 1590, 1669 en vooral die van 1679 legden Herk haast volledig in as.

Tenslotte had de bevolking erg te lijden onder de dreiging van het oorlogsgeweld. In een register van de Sint-Martinuskerk lezen wij het volgende (vertaling uit het Latijn): «In 1672 werd de stad Herk, terwijl de oorlog woedde, ingenomen en geplunderd. De geestelijken en de gelovigen vluchtten in de kerk, waar zij gegrepen werden en onmenselijk werden behandeld. Zij waren machteloze getuigen van de plundering van de kerk en het verscheuren van de registers».

In deze donkere tijd blijkt Herk echter over een befaamde school te hebben beschikt. De leiding ervan was in handen van mensen als Andries Alen (ca. 1520-1578), zijn neef Hendrik Alen (1542-1616) en Govaart Wendelen. Samen met Servaas Vaes (1608-1698), die lange tijd prelaat was van de norbertijnenabdij van Averbode, waren zij voor Herk lichtpunten in een periode van oorlog en rampspoed.

J.V.

GOVAART WENDELEN, CHRONOLOGISCH BEKEKEN.

1573, 14 augustus : huwelijk van Nicolaas Wendelen met Ermgardis Vanden Kerchoff.

1575, 18 maart : geboorte van Catharina, dochterje van Nicolaas en Ermgardis. Het kind stierf kort na de geboorte.

1578, 4 september : overlijden van Ermgardis Vanden Kerchoff.

1579, 10 januari : huwelijk van Nicolaas Wendelen met Elisabeth Cornelis.

1580, 6 juni : geboorte van Govaart Wendelen te Herk-de-Stad.

1580, 7 juni : doopsel van Govaart.

1584 : Nicolaas wordt burgemeester van Herk.

1585, juni : geboorte van Govaarts broer, Cornelis.

1588, 24 februari : overlijden van Elisabeth Cornelis.

Tot 1595 : leerling te Herk.

1592, 2 november : geboorte van Maria, halfzuster van Govaart (Nicolaas was ondertussen gehuwd met Maria Vande Vin).

1592 : Nicolaas Wendelen, burgemeester van Herk.

Tot ca. 1598 : leerling aan het college van de jezuïeten te Doornik.

1598-1599 : student aan de faculteit van de artes te Leuven.

1599 : reis naar Praag (te Nürnberg word! Govaart ziek) en vertrek naar Zuid-Frankrijk en Italië.

1599 : Nicolaas Wendelen, burgemeester van Herk.

1599-1604 : VERBLIJF IN HET ZUIDEN.

1600, 4 juli : geboorte van Govaarts halfbroer, Nicolaas.

1603 : Nicolaas Wendelen, burgemeester van Herk.

1604 : na een kort verblijf in Herk terug naar Zuid-Frankrijk.

1604-1612 : VERBLIJF IN ZUID-FRANKRIJK, HOOFDZAKELIJK IN FORCALQUIER.

1607, 27 mei : overlijden van Nicolaas Wendelen, vader van Govaart.

1611, 23 maart : Govaart behaalt in Orange het diploma van doctor in de beide rechten.

1612, 14 mei : kort oponthoud in Luik, vanwaar hij doorreist naar Herk.

1612-1620 : VERBLIJF IN HERK-DE-STAD.

1615, 5 maart: overlijden van Maria Vande Vin.

1617, 7 april: benoeming tot rector van de Latijnse school te Herk.

1619, 21 december: Govaart ontvangt het subdiaconaat in Mechelen.

1620-1633 : PASTOOR IN GEETBETS.

1620, 23 juni: Govaart vestigt zich te Geetbets als pastoor.

1624: Nicolaas, halfbroer van Govaart, wordt kapelaan in Geetbets.

1625: begin van de moeilijkheden met de prelaat van de abdij van Vlierbeek.

1626: Wendelens eerste boek, de «*Loxias*», verschijnt.

1632: «*Aries seu aurei velleris encomium*» wordt gedrukt op de persen van B. Moretus.

1633-1650 : PASTOOR VAN HERK-DE-STAD.

1633, 14 oktober: Govaart krijgt van aartshertogin Isabella een prebende van kanunnik aan de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Condé in Noord-Frankrijk, waar hij in 1635 en 1636 geregeld verblijft.

1637: Govaart schrijft zijn «*De tetracty Pythagorae*».

1637, 2 juni: overlijden van Govaarts halfzuster, Maria.

1643: verschijnen van de «*Lampas tetraluchnos*».

1644: verschijnen van de «*Eclipses lunares*».

1646: verschijnen van de «*Pluvia purpurea*».

1648, 8 september: benoeming tot officiaal te Doornik.

1649: verschijnen van de «*Leges Salicae*».

1650-1659 : VERBLIJF TE DOORNIK.

1653: verschijnen van de «*Teratologia cometica*».

1659-1667 : LAATSTE LEVENSDAGEN TE GENT BIJ EEN FAMILIELID.

1660: Govaart bezoekt zijn vriend, J. Mantels, in Hasselt.

1661, 31 januari: overlijden van Govaarts broer, Cornelis.

1667, 24 oktober: overlijden van Govaart Wendelen in Gent.

J.V.

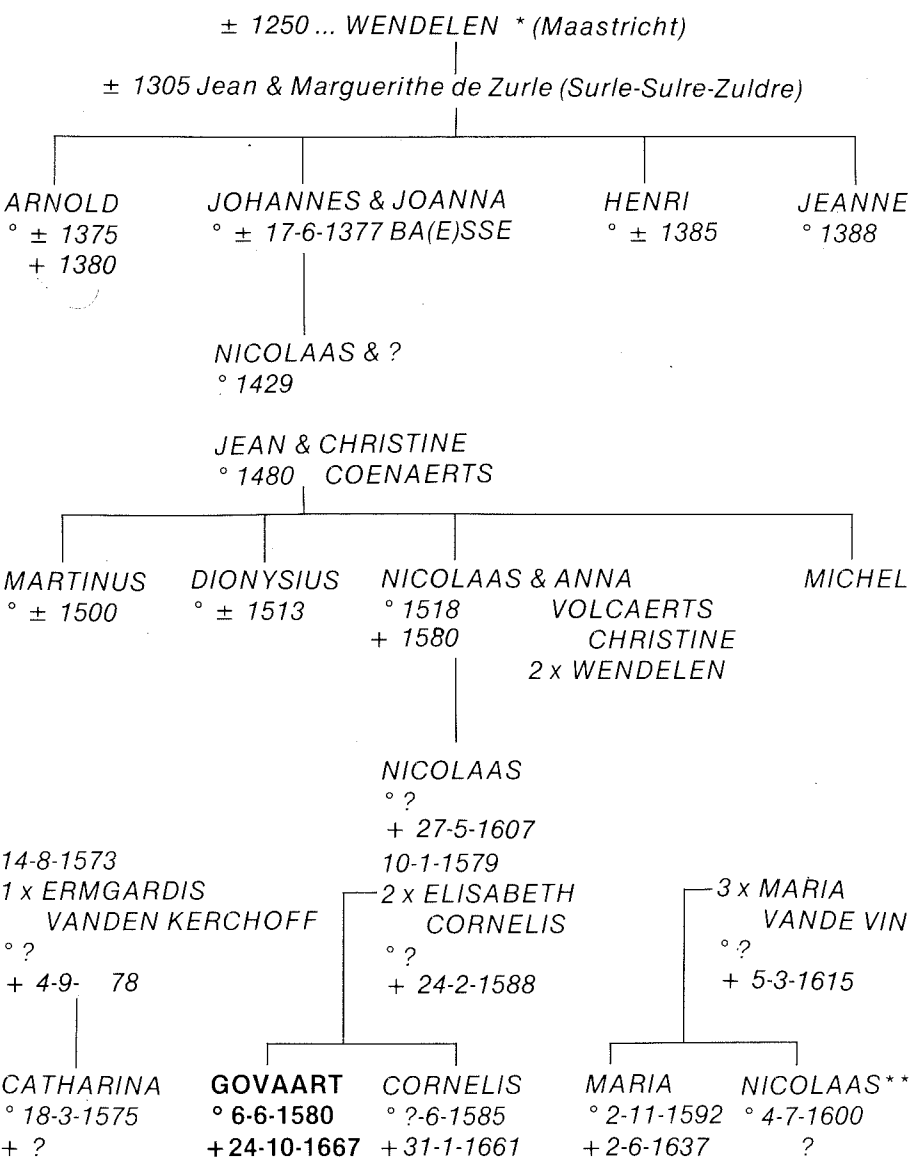
CATALOGUS

Bij de uitbouw van deze tentoonstelling hebben wij er zoveel mogelijk naar getracht geschriften en voorwerpen van Wendelen zelf te verzamelen. Wanneer deze voor bepaalde onderdelen niet meer voorhanden waren, werd er met materiaal uit de 16de en 17de eeuw of met fotografische reproducties, een kader gereconstrueerd waarin Govaart leefde en werkte. Door het groot aantal nog bestaande publicaties, handschriften en brieven van G. Wendelen werden wij om materiële redenen gedwongen om hierbinnen een selectie door te voeren.

Het zal de bezoeker niet ontgaan dat de rubrieken B, C en D van deze catalogus samenvallen met de drie voornaamste kenmerken van het humanisme. De onderdelen A en E behandelen resp. zijn jeugd en priesterambt.

J.V.

A. GEBOORTE EN JEUGDJAREN TE HERK-DE-STAD.
Stamboom van de familie Wendelen (12.07.1980).

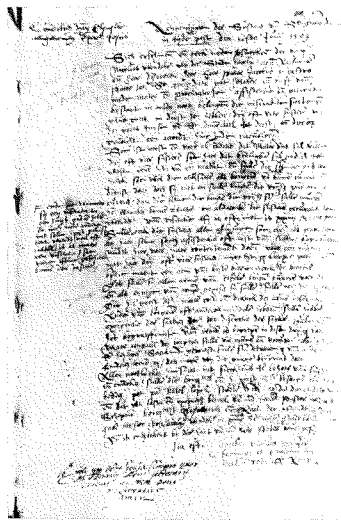
1.

De oudst gekende generatie van de stam Wendelen brengt ons in Maastricht, waar er rond 1250 in de bevolkingsregisters een Wendelen voorkomt, van wie de voornaam ons nog onbekend is. Hij had een onwettige zoon, Jean. Govaart Wendelen werd zeven generaties na deze laatste geboren, naar onze overtuiging uit een in Herk aanzienlijke familie, zowel langs vaders als langs moeders zijde afkomstig van Lummen. Govaarts vader, Nicolaas, huwde driemaal. Na het vroegtijdig afsterven van zijn eerste vrouw trad hij in het huwelijk met Elisabeth Cornelis. Uit deze echtverbintenis werd Govaart geboren. Nicolaas' derde vrouw schonk het leven aan een zoon, die naar zijn vader genoemd werd en die in 1624 te Geetbets tot kapelaan werd aangesteld, naast zijn halfbroer Govaart.

* Deze Wendelen (de voornaam is niet gekend) komt voor in de bevolkingsregisters der Nederlanden. Hij was ongehuwd en had een onwettig kind, Jean.

** Hij was vanaf 1624 kapelaan te Geetbets.

J.V.

2. Uittreksel uit de burgemeestersrekeningen van Herk-de-Stad, waaruit o.m. blijkt dat Govaarts vader, Nicolaas Wendelen, burgemeester was in 1584.

De functie van burgemeester was te vergelijken met het huidige ambt van gemeenteontvanger. Jaarlijks werden in Herk twee stadsburgemeesters verkozen, terwijl ieder van de vijf «wagens» of wijken : Donk, Schakkebroek, Terbermen, Diepenpoel, Oppum en Wijer eveneens een jaarlijks verkozen burgemeester hadden.

Hasselt, Rijksarchief, Gemeentearchief van Herk-de-Stad, no. 55.

E.H.

3. Overeenkomst op 30 juni 1599 tussen de stad Herk en het Sint-Annadal te Diest.

Een overeenkomst, gesloten tussen de stad Herk, vertegenwoordigd door burgemeester Nicolaas Wendelen, en het Sint-Annadal te Diest, waarbij drie of vier zusters voor een termijn van één jaar naar Herk zullen worden gezonden om de zieke pestlijders te «cureren».*

De zusters zullen echter het grondgebied van Herk niet mogen verlaten om zieken te verzorgen. Zij zullen tevens de doden begraven en krijgen 100 gulden honorarium voor een maand en een aam van het «besten bier in Herck te becomen» ! Voor het verzorgen van een steungenieten-de arme ontvangen zij een bijkomend honorarium van 3 gulden. Ge-neest de patiënt, dan krijgen ze nogmaals 3 gulden. De noodzakelijke huisraad zoals houten bedden, potten, pannen, lepels, stoelen e.d. zal door de stad worden bezorgd in het «sieckhuys».

Hasselt, Rijksarchief, Gemeentearchief van Herk-de-Stad, no. 6 fol. 10.

* Cureren : zieken verzorgen.

E.H.

6 Godefridus filius Nicolaj Windelen baptisatus est et susceptus a magistro Frederico Alen, Thoma Vanden Kerchoff et Anna uxore...

7 Godefridus filius Nicolaj Windelen baptisatus est et susceptus a magistro Frederico Alen, Thoma Vanden Kerchoff et Anna uxore...

15 Maria filia Godefridi d. c. f. p. baptisatus est et susceptus a magistro Frederico Alen, Thoma Vanden Kerchoff et Anna uxore...

Handwritten text from a church register, likely the same as the one on page 12, showing baptismal records.

4. Doopakte van Govaart Wendelen.

Parochieregister van Herk-de-Stad, no. 320, p. 60 r°.

Niettegenstaande het feit dat er bij de verschillende auteurs geen eensgezindheid bestaat omtrent de geboortedatum en de geboorteplaats van Govaart Wendelen, kunnen wij met absolute zekerheid zeggen dat hij geboren werd te Herk-de-Stad op 6 juni 1580. Govaart zelf geeft deze datum verschillende malen op in de autobiografische passages, die in zijn werken en correspondentie verspreid zijn.

In het parochieregister no. 320 staat Wendelens doopsel ingeschreven op 7 juni 1580. De tekst ervan luidt als volgt :

J.V.

«7 (juni 1580) Godefridus filius Nicolaj Windelen baptisatus est et susceptus a magistro Frederico Alen, Thoma Vanden Kerchoff et Anna uxore...»

«7 (juni 1580) is gedoopt Godefridus, zoon van Nicolaas Windelen, en hij is (boven de doopvont) geheven door mr. Fredericus Alen, Thomas Vanden Kerchoff en Anna, de echtgenote van ...» (deze laatste naam is niet meer te lezen).

Govaart Wendelen kreeg dus blijkbaar twee «dooppeters» mee, wat in die tijd wel meer gebeurde.

Hasselt, Rijksarchief, Parochieregisters no. 320.

E.H.

5. Wendelens ouderlijke woning.

Luidens een dokument, dat te Rummen gevonden werd, stond Wendelens wieg, aan de Ridderstraat, op de plaats, waar zich thans het huis «Trapkens op» bevindt.

Deze woning is, volgens de ere-conservator van het Koninklijk Archief, de heer M. Bussels, uit de tweede helft van de 18° eeuw. De eerste verdieping is waarschijnlijk van een latere datum. Op dezelfde plaats startte in 1951 het Amandinacollege.

Herk-de-Stad, Ridderstraat no. 10.

P. Vg.

Wapenschild van Govaart Wendelen.

Dit wapenschild treffen wij onder meer aan op het titelblad van Govaarts *Eclipses lunares* (zie cat. no. 38). Het bestaat uit de volgende elementen:

- in goud, een zwart molenijzer (embleem der Wendelens).
- in zilver, drie groene eikels met gouden dop (embleem van de familie Cornelis).
- een blauw hartschild, bestaande uit een zilveren schuinbalk met drie blauwe sterren. Rechts hiervan een stralende zon en links een gouden gewende wassenaar. Dit hartschild was het persoonlijk embleem van Govaart Wendelen.

Hechtel, privé-verzameling.

J.V.

Inlichtingen over de eigendom van de familie Wendelen in register no. 308 (Sint-Martinuskerk van Herk-de-Stad).

Handschrift, Latijn en Nederlands.

Register no. 308 biedt ons zeer nuttige gegevens voor een reconstructie van Herk in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Op bladzijde 38 is er sprake over de eigendom van de familie Wendelen, gelegen op de Poelput (links langs de Doelstraat, komende van de Hasseltse steenweg, richting Stevoortweg).

Herk-de-Stad, dekenij.

J.V.

6.

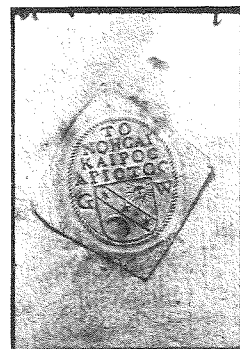
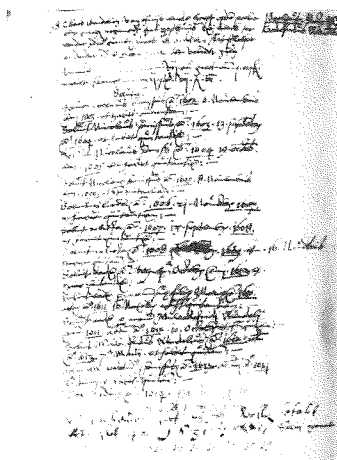

Foto van Wendelens zegel, zoals die voorkomt in de Indiculus. De spreuk die zich bovenaan bevindt, is ontleend aan Pindarus' dertiende Olympische ode en betekent «Denken is de beste bezigheid».

7.

B. STUDIES EN VERBLIJF IN HET ZUIDEN.

a. Studies te Herk.

8. **Publii Virgilii Maronis opera omnia**, Keulen, Gosuinus Cholinus, 1603.

Drukwerk, Latijn, 386 folio's.

Buiten het feit dat Govaart Wendelen zijn eerste onderricht genoot bij Hendrik Alen en dat hij een uitmuntend leerling was, weten wij nagenoeg niets over zijn studies aan de Latijnse school van Herk. De gegevens over deze school zijn overigens al even schaars. Misschien heeft dit mooi geïllustreerd boekje ooit in de bibliotheek van één der leraren van de Herkse Latijnse school gestaan? Het is een kritische uitgave van de Latijnse auteur Publius Vergilius Maro (70 v. Chr. - 19 v. Chr.). Achtereenvolgens bevat het de *Eclogae* (tien herderszangen), de *Georgica* (een landbouwleerdicht in vier boeken) en de *Aeneis* (een heldendicht in twaalf zangen), gevolgd door de *Appendix Vergiliana* (meestal ten onrechte aan Vergilius toegeschreven gedichten) en bemerkingen bij de *Eclogae* en de *Georgica*. Eén van de vorige eigenaars heeft vele verzen, in de marge of tussen de regels, van commentaar voorzien, misschien als hulpmiddel bij het lesgeven.

Herk-de-Stad, privé-verzameling.

J.V.

b. Studies te Leuven.

9. **Geïllustreerde studentencursus uit de zeventiende eeuw.**

Leuven, 1662, *cursusnota's* van Gerard Vandermaesen uit Zonhoven, hs., papier, 396 pp., 19,5 x 16 cm., band in kalfsleer.

Na zijn studies te Doornik, aan het college van de jezuïeten, liet Govaart zich te Leuven inschrijven aan de faculteit van de artes, waar alle studenten, alvorens zich op de studie van de geneeskunde, de theologie of de rechtsgeleerdheid toe te leggen, een gemeenschappelijke vorming genoten. Het leerplan van de facultas artium ging terug op een

indeling die stamt uit de late oudheid. Het bestond uit de septem artes liberales (de zeven vrije kunsten, d.w.z. kunsten die een vrij man passen), onderverdeeld in het trivium (grammatisch-literair-filosofische vorming) en het quadrivium (wiskunde en natuurwetenschappen). Hoe cursusnota's van een universiteitsstudent uit die tijd eruit zagen, toont ons dit handschrift van G. Vandermaesen. Aan verbeelding bij het illustreren van zijn cursus metafysica ontbrak het hem geenszins.

Leuven, Tabularium Bibliotheek K.U. Leuven, hs. C., no. 27.

J.V.

Govaarts studies aan het Collegium Trilingue te Leuven, waar Justus Lipsius vermoedelijk tot zijn leraars behoorde.

Busteportret van Justus Lipsius door Cornelis Galle I, naar een ontwerp van Pieter-Paul Rubens, 1615.
Kopergravure, 295 x 193 mm.

Volgens Wendelens voornaamste biografen, Valerius Andreas (Bibliotheca Belgica, Leuven, 1643², p. 294) en de Hasseltse geschiedschrijver J. Mantels (verlatijnst tot Mantelius, Haseletum, Leuven, 1663, p. 120), hield Govaart zich te Leuven eveneens bezig met de studie van het Hebreeuws. Niettegenstaande het feit dat zij hieromtrent geen preciezere inlichtingen verstrekken, kunnen wij met zekerheid beweren dat Wendelen Hebreeuws studeerde aan het Collegium Trilingue*. In dat geval heeft hij waarschijnlijk de lessen bijgewoond van J. Lipsius (1547-1606), dier er een tijd Latijn doceerde.

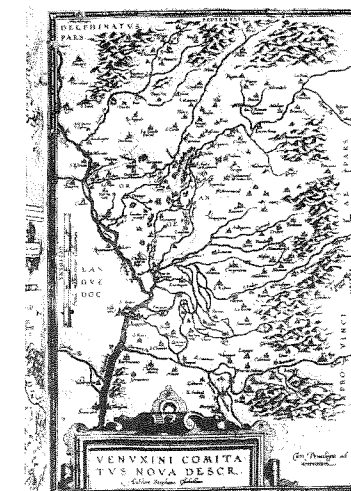
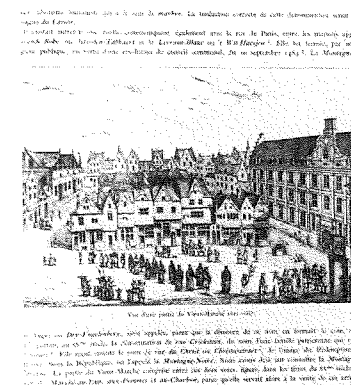
Justus Lipsius is hier in buste voorgesteld, in een ovaal medaillon, omgeven door een lauwerkrans en symbolische attributen die aan de oudheid ontleend zijn. Op het voetstuk lezen wij Lipsius' wapenspreuk Moribus antiquis, d.w.z. «Volgens oude gebruiken».

Leuven, K.U. Leuven, archief.

* Het Collegium Trilingue werd in het begin van de zestiende eeuw opgericht met de geldelijke steun van J. Busleyden (1470-1517). Aan het «Drietalencollege» werd Latijn, Grieks en Hebreeuws onderwezen. Het bleef bestaan tot bij de Franse revolutie.

J.V./Cat. 550 jaar univ.

10.

11. Doctoraatsstoet op de Oude Markt te Leuven.

Foto van burijnggravure.

Deze gravure uit de tweede helft van de zeventiende eeuw leert ons heelwat over de geplogenheden aan de Leuvense universiteit. Zij stelt een pas gepromoveerde doctor in de theologie voor. Vergezeld door een groep muzikanten, een jongen met de symbolische lauwertak in de hand en enkele professoren en vrienden steekt hij de Oude Markt over in de richting van een ereboog.

Bovendien biedt zij ons een getrouw beeld van de omgeving van de Oude Markt tijdens een bepaalde periode van de zeventiende eeuw, zoals Wendelen ze dus moet gezien hebben. Links achteraan herkent men de oude lakenhal. Geheel de rechterzijde wordt ingenomen door de gevel van het H. Drievuldigheidscollege, dat rond 1658 werd opgericht. In de schaduw van dit gebouw staan een aantal pittoreske woningen met punt- en trapgevels.

E.P. K.

c. Studies te Orange en verblijf in het zuiden.

12. A. ORTELIUS, Theatrum orbis terrarum, Antwerpen, Christoffel Plantin, [1574].*

Gedrukt.

Van 1540 tot 1590 speelden de Zuidelijke Nederlanden, en vooral dan Antwerpen, een zeer belangrijke rol op het vlak van de wetenschappelijke aardrijkskunde en de cartografie. De Antwerpenaar Abraham Ortelius (1527-1598), door zeer nauwe vriendschapsbanden verbonden met de familie Plantin, behoorde met Gerard Mercator en Gemma Frisius tot de bekendste cartografen van de zestiende eeuw. Ortelius' kaarttenverzameling Theatrum orbis terrarum kende zo een bijval dat zij verschillende malen herdrukt en vertaald werd. Op de kaarten, die in volledigheid deze van Mercator overtreffen, kunnen wij Wendelens reisweg naar het zuiden nauwkeurig volgen.

Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, no. A 943.

* Door het ontbreken van het titelblad kennen wij het jaar van publicatie niet met zekerheid. Vermoedelijk werd dit boek in 1574 uitgegeven.

J.V.

Forcalquier en omgeving.

Capitale Historique. (550-600 m. — 4.000 ha. — 3094 inw.)
Haute-Provence. Zuid-Frankrijk. Verblijf van Wendelen (1604-1612).

Reeds in het Paleolithicum zijn er sporen van menselijke nederzettingen.

In 15-14 v.Chr. zorgde Augustus, langs de vallei van de Durance voor de romanisering van de streek (waarvan heden nog veel overblijfselen).

De Arabieren, die 250 j. de omgeving domineerden, werden in 973 door St.-Mayeul, (generale abt van Cluny en raadgever van pausen en koningen) verdreven.

In de XIIe eeuw is Forcalquier de hoofdplaats van een onafhankelijk graafschap dat zijn invloed nog vergroot ziet door een huwelijk, waardoor de Provence aan het graafschap werd toegevoegd.

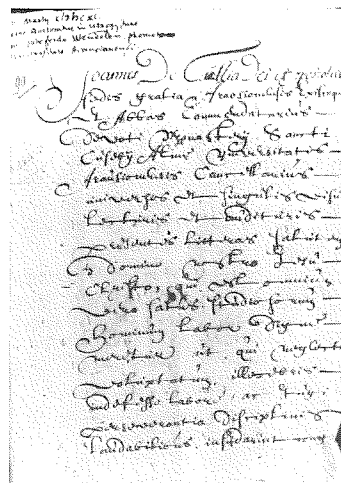
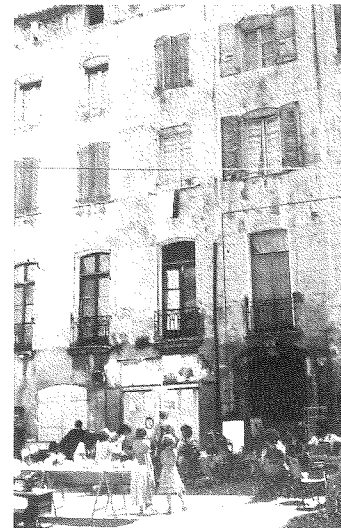
In het begin van de XIIIe eeuw wordt Forcalquier een «Capitale historique», omdat vier gezusters uit de stad vier grote koninginnen worden in Europa, n.l. Frankrijk, Engeland, Rome, Napels-Sicilië. Zoals Herk wordt ook Forcalquier geteisterd door de pest (1348-1630).

Pas na de burgeroorlogen van de XVIe eeuw wordt alles rustig in de streek.

Tijdens Wendelens verblijf (1604-1612), als huisleraar bij een patriciërsfamilie (Arnaud, invloedrijke vrederechter uit die tijd), vindt hij er de ideale klimatologische omstandigheden om zijn voornaamste astronomische waarnemingen te doen, en dit vooral op de Lure-berg (1.827 m), ten noorden van Forcalquier, die als uitloper van de Mont Ventoux (1.912 m) de streek van de Provence behoedt tegen de noordenwinden. Vooral de lokale droge winden (le mistral, le seguin, le marin, le transmontane) en de poreuse kalkhoudende bodem zorgen voor een minieme atmosferische vochtigheidsgraad die Wendelen tijdens zijn nachtelijke waarnemingen ten zeerste diende. Ook deze gunstige en uitzonderlijke klimatologische gegevens waren van aard om in 1938 in de buurt van Forcalquier, het beroemde franse «L'Observatoire National de Haute-Provence» met Europese reputatie op te richten.

In 1953 werd in de nabijheid van Forcalquier, onder impuls van de franse geleerde Pierre Martel, voorzitter van «Les Alpes de Lumière», een gedenkzuil opgericht uit erkentelijkheid voor Wendelens wetenschappelijk onderzoek aldaar.

13.

14. De patriciërs woning van rechter d'Arnaud.

G. Wendelen verbleef er in het begin van de zeventiende eeuw gedurende ongeveer acht jaar als huisleraar.

Vanop het balkon, boven de ingang, deed Wendelen waardevolle sterrenkundige waarnemingen. Heden wordt de enorme woning door zestien families bewoond.

F.H.

P.Vg.

15. Wendelens benoeming tot doctor in de beide rechten (Bundel 44 uit het Fonds Mercy-Argenteau).

Handschrift, 541 pp.

De inhoud van handschrift 44 is erg gevarieerd. Het bevat onder meer uitweidingen en berekeningen inzake chronologie, drie kronieken en talloze brieven. De hier getoonde bladzijde is een afschrift van het diploma van doctor in de beide rechten (burgerlijk en kerkelijk recht), dat Govaart op 23 maart 1611 te Orange (Zuid-Frankrijk) behaalde.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds de la famille Mercy-Argenteau.

J.V.

16. Kledij van een doctor in de beide rechten (einde zestiende eeuw).

Deze kledij werd gedragen door een doctor in de beide rechten. De robe of toga, die bijna tot de enkels reikt, is volledig met bont gevoerd. De kleine, platte kraag is neergeslagen en de schouders zijn bedekt met een rood epomis (schoudermanteltje). Als hoofddeksel draagt de doctor een vilten baret.

Leuven, K.U.Leuven, archief.

J.R.

Het huldemonument.

In het Lure-gebergte van de Haute-Provence, nabij de ruige top, genaamd «Signal de Lure», 1826 m hoog, staat dit huldemonument, aldaar door dankbare Fransen opgericht.

De tekst luidt :

«A la mémoire
du savant astronome Belge
Godefroy Wendelin
1580-1660*
Qui rendit à ce ciel
un hommage des plus anciens
en édifiant en 1603 à Lure
le premier essai d'observatoire
Français.

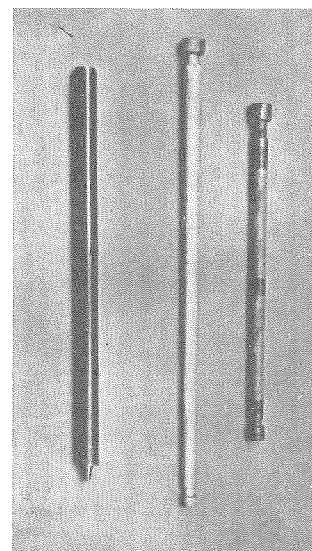
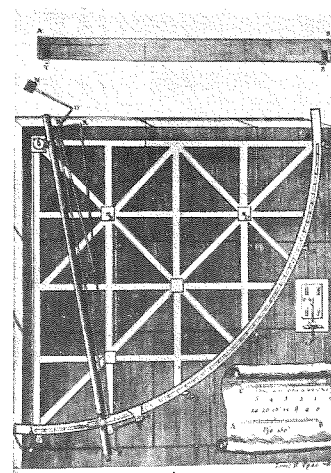
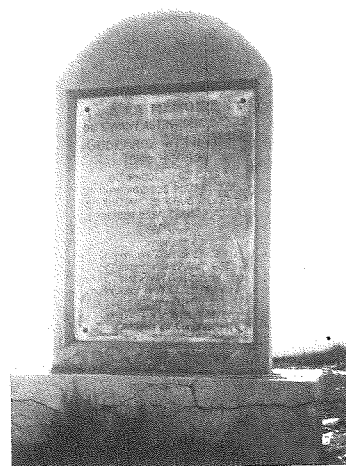
Als aandenken van de Belgische geleerde en sterrenkundige, Govaart Wendelen 1580-1660 die aan deze hemel één van de oudste eerbewijzen gaf, door hier op de Lure, in 1603, het eerste Franse, nog eenvoudige, observatorium op te richten.

Michelin-gids, boekdeel Côte d'Azur, Haute-Provence, bl 89.

* Verschillende biografen vermelden 1660 als overlijdensdatum van Wendelen. Er zijn nochtans afdoende argumenten om aan te nemen dat Govaart niet in 1660, doch in 1667 stierf. De nauwkeurigste datum vinden wij in register no. 308 van de Sint-Martinuskerk dat Wendelens overlijden situeert op 24 oktober 1667.

P.Vg.

17.

18.

Muurkwadrant, één der belangrijkste waarnemingsinstrumenten vóór het gebruik van de telescoop.

Koper

Dit instrument werd gebruikt voor het bepalen van posities aan de hemel. De positiebepaling van een groot muurkwadrant was tot op één boogminuut nauwkeurig; dit is een vijf frankstuk gezien op een afstand van 80 m. De waarnemer kon sterren zien tot de zesde magnitude, wat overeenkomt met een kaarsvlam op een afstand van 6 km. Zo is het bijvoorbeeld te danken aan de nauwkeurige positiebepalingen van de planeet Mars door Tycho Brahe (1546-1601) dat Johannes Kepler (1571-1630) er in slaagde zijn beroemde drie planetenwetten op te stellen.

Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, F. De Vitioli; 1577; Italië G 1898.

T.D.

19.

Eenvoudige, oude refractor.

Zulk een instrument dat voor de eerste maal gebruikt werd in het begin van de zeventiende eeuw, is vergelijkbaar met een microscoop. In het begin waren er vergrotingen mogelijk tot slechts driemaal; maar dit groeide snel aan tot een dertigmaal. Hierdoor werd de nauwkeurigheid opgedreven tot circa twee boogseconden wat overeenkomt met een vijf-frankstuk gezien op een afstand van 2,4 km. Met dit instrument kon men sterren zien tot de negende magnitude; dit is een kaarsvlam gezien vanop een afstand van 25 km. Met een der eerste telescopen ontdekt Galileo Galilei (1564-1642) o.a. de vier helderste maantjes van de planeet Jupiter, zonnevlekken, kraters op de maan en de schijngestalten van de planeet Venus.

T.D.

Modern instrument: de 1,93 m reflector van Haute-Provence (Frankrijk).

Dit is een spiegeltelescoop waarvan de hoofdspiegel een diameter van 1,93 m heeft. Met hulpinstrumenten kan men hiermee sterren tot de 19^e magnitude waarnemen; dit is een kaarsvlam gezien op een afstand van 2.500 km. De positiebepaling van een modern instrument is nauwkeurig tot op een halve boogseconde; dit komt overeen met een vijf frankstuk gezien op een afstand van 10 km.

Met zulke en nog grotere instrumenten heeft zich de laatste decennia een revolutie in de sterrenkunde voorgedaan. Noemen we slechts de ontdekking van pulsars en quasars, het uitdijend heelal, de ontdekking van miljarden melkwegstelsels.

Frankrijk, Observatoire National de Haute-Provence.

T.D.

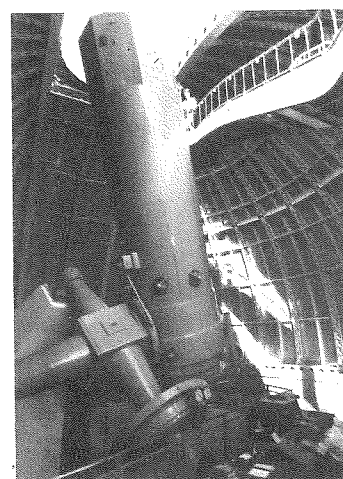
De Ruimtetelescoop, een instrument van de zeer nabije toekomst.

Met deze 2,4 m Space-Telescope wordt het mogelijk sterren te fotograferen tot de 28^e magnitude wat een kaarsvlam is gezien op een afstand van 160.000 km. De positiebepaling van deze telescoop is nauwkeurig tot op 0,02 boogseconde (ons vijf frankstuk gezien op een afstand van 240 km). Dit instrument zal een verdere revolutie in onze kennis van het heelal met zich brengen, vooral omdat in de ruimte de waarnemingen niet gestoord worden door onze onrustige atmosfeer en omdat alle stralingen (en niet alleen de licht- en radiostralen) die hemellichamen uitzenden, kunnen waargenomen worden.

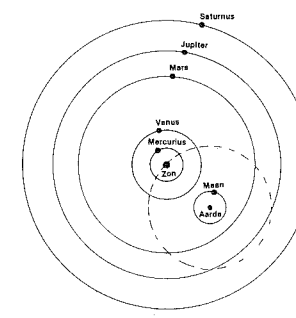
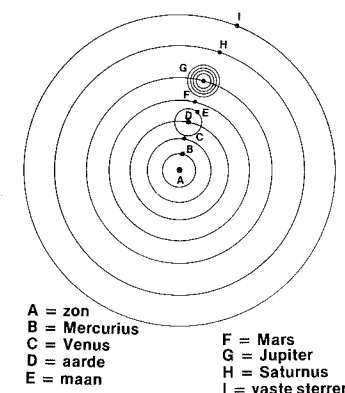
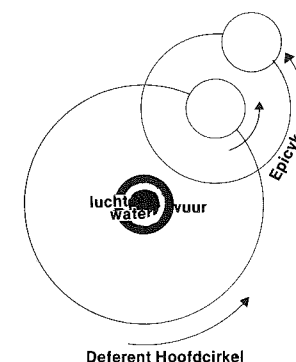
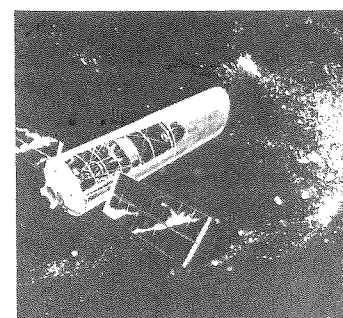
U.S.A., NASA.

T.D.

20.

21.

22. **Het wereldbeeld volgens Ptolemaeus (150 n. Chr.).**

Volgens dit wereldbeeld staat de aarde in het centrum van het heelal. Rondom de aarde als middelpunt beweegt zich gelijkmatig in een hoofdcirkel (de deferent) een soort van onzichtbare fictieve planeet m, waaromheen in een kleinere cirkel (de epicykel) de echte planeet op haar beurt ronddraait. De verschillende planeten alsook de zon draaien in verschillende hoofdcirkels en epicykels op verschillende afstanden van de aarde.

T.D.

23. **Het wereldbeeld van Nicolaus Copernicus (1473-1543).**

Dit is een heliocentrisch wereldbeeld. Rond de zon, die in het centrum van het heelal staat, draaien op verschillende afstanden de planeten in cirkelvormige banen. De maan draait in een cirkelbaan rond de aarde. Alhoewel deze theorie in het begin (ze werd gepubliceerd in 1543) als een mogelijkheid werd aanvaard, kwam ze al snel in conflict met de kerkelijke hiërarchie en werd ze verboden; dit omdat ze in tegenspraak zou zijn met de Bijbel en omdat de Kerk de leer van Aristoteles aanhing (zie verder).

T.D.

24. **Het wereldbeeld van Tycho Brahe (1546-1601).**

Dit wereldbeeld is een compromis tussen dat van Ptolemaeus en dat van Copernicus. Tycho was een té goed waarnemer om niet in te zien dat het idee van Copernicus veel logischer en eenvoudiger was dan dat van Ptolemaeus, maar hij was tevens een overtuigd gelovige die dacht dat een heliocentrisme in tegenspraak was met de Bijbel. Vandaar zijn eigen geo-heliocentrisme. De overgrote meerderheid van Wendelens tijdgenoten waren aanhangers van dit wereldbeeld.

De ecliptica is de weg die de zon schijnbaar in één jaar aflegt. In feite is het de projectie op de hemelsfeer van de baan die de aarde om de zon beschrijft. De ecliptica vormt een hoek van $23^{\circ}30'$ met de hemel-evenaar; dit is de projectie op de hemelsfeer van de aardevenaar. In 1626 publiceerde Wendelen zijn *Loxias seu de obliquitate solis diatriba*. Hierin komt hij tot het besluit dat deze hoek veanderlijk is. De verandering bedraagt 1° en ze is periodisch (periode : 9840 jaar). Bekende tijdgenoten van Wendelen (Kepler, Riccioli en Tacquet) verwierpen echter dit idee.

Heden weet men dat deze hoek verandert, men noemt dit de seculaire verandering van de hoek tussen ecliptica en hemelevenaar, en dat deze hoek steeds tussen 21° en 25° moet stijgen. Op dit ogenblik vermindert deze hoek met een bedrag van $47''$ per eeuw.

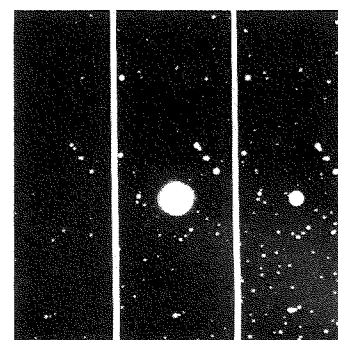
Het is dus een grote verdienste geweest van Wendelen als eerste intuïtief deze verandering te hebben willen bepalen.

T.D.

Een zeer belangrijke invloed op het westers denken en op de ontwikkeling van de wetenschap werd uitgeoefend door de Griekse wijsgeer Aristoteles (384-322 v. Chr.). Het is onmogelijk om in dit korte bestek ook maar een gedeeltelijk inzicht van zijn werk te geven. Voor ons doel is enkel het volgende belangrijk : volgens Aristoteles is de hemel perfect en onveranderlijk en is de zon een volmaakt lichaam. Alleen het ondermaanse is onvolmaakt. Kometen zijn atmosferische verschijnselen. Aristoteles' denken heeft zeer grote invloed gehad op de ontwikkeling van het christendom en op de theologie.

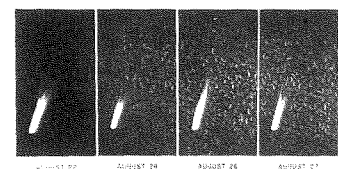
Als één van de weinigen in West-Europa was Wendelen een aanhanger van het stelsel van Copernicus. Dit omdat het volgens hem eenvoudiger en logischer is dan beide andere wereldbeelden en ook omdat het door waarnemingen werd gesteund (o.a. door de ontdekking van de fasen van Venus en door de ontdekking van de vier voornaamste maantjes van Jupiter : een mini-zonnestelsel). Met deze opvatting toonde Wendelen duidelijk zijn onafhankelijk t.o.v. doctrines aan.

T.D.

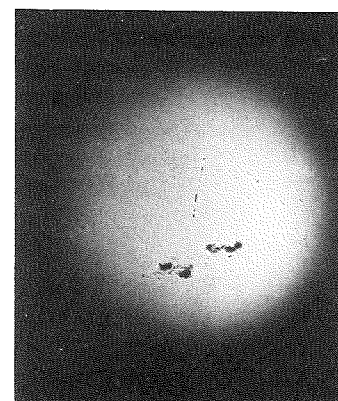
25. Nova Pictoris 1925.

U.S.A., Hale Observatories.

26. De komeet van Mrkos 1957.

U.S.A., Hale Observatories.

27. Zonnevlekken

U.S.A., Hale Observatories.

De drie illustraties, hier weergegeven, zijn een voorbeeld van de waarnemingen en de opvatting van Wendelen. Een nova is een oude, zeer zwakke ster die plots oplicht tot een lichtsterkte die 10.000 tot 100.000 maal groter is dan voorheen. Wendelen ontdekte in september 1604 een nova in het sterrenbeeld Serpens en observeerde deze tot januari 1606. De vaste sterrenhemel is dus blijkbaar niet onveranderlijk. Wendelen bestreed ook het bijgeloof in verband met kometen. Men aanzag deze als onheilbrengers zoals oorlog, pest en hongersnood. Wendelen verklaarde dat kometen ook gehoorzamen aan de astronomische wetten en dat hun banen elliptisch zijn. Dit is alweer in tegenspraak met de leer van Aristoteles.

In 1601 observeerde Wendelen voor het eerst zonnevlekken : koelere plaatsen op de zon . Uit hun verplaatsing besloot hij dat hieruit de rotatieperiode van de zon te bepalen was. Ook de zon is dus geen volmaakt lichaam.

T.D.

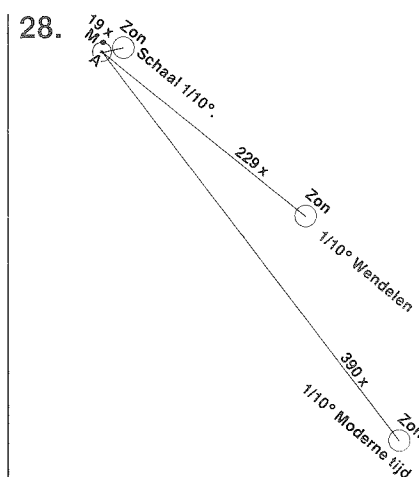
De parallax van de zon (de afstand zon-aarde).

De parallax is de hoek waaronder, van de zon uit bekeken, de straal van de aarde gezien wordt. Zoals blijkt uit deze voorstelling is deze hoek een maat voor de afstand tussen de zon en de aarde. Deze afstand, of astronomische eenheid, is van fundamenteel belang voor het bepalen van alle afstanden in het heelal.

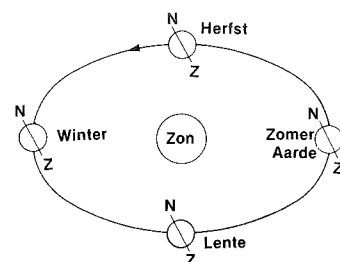
Een eerste poging tot het bepalen van deze afstand werd gedaan door Aristarchus van Samos (ca 312 - 230 v. Chr.). Volgens hem was de afstand aarde-zon negentien maal groter dan de afstand aarde-maan. Lange tijd bleef het hierbij. Kepler (1571-1630) vergrootte deze afstand tot 57 maal de afstand aarde-maan.

Wendelen bracht het tot maar liefst 229 maal de afstand aarde-maan. En hij heeft hierdoor de afmetingen van het zonnestelsel het meest verruimd. Voor die tijd waren dit verbazingwekkende afstanden. Ter vergelijking geven we even de moderne waarde : de afstand zon-aarde is 390 maal de afstand aarde-maan. Waar Wendelen de afstand zon-aarde t.o.v. die van Aristarchus van Samos met een factor 12 vergrootte, is de huidige waarde slechts 1,7 maal groter dan de waarde bepaald door Wendelen.

T.D.

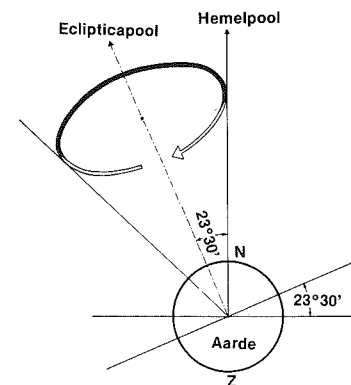
29.

De gemiddelde duur van ons jaar (de omlooptijd van de aarde rond de zon).

Een volgende bijzonder belangrijke grootte is de duur van één omloop van de aarde rond de zon (ons jaar). De door Wendelen bepaalde duur bedroeg : 365 dagen 5 uren 49 minuten en 5 seconden. Vergelijken we dit met de moderne waarde (365 dagen 5 uren 48 minuten en 45 seconden) dan zien we dat er slechts een verschil van 20 seconden op maar liefst 31.556.925 seconden (één jaar) op zit. Een voor die tijd ongehoorde nauwkeurigheid !

T.D.

30. De precessie van de equinoxen (de cirkelvormige beweging van de as van de aarde).

De aarde is afgeplat aan de polen en de aardevenaar maakt een hoek van $23^{\circ}27'$ met het baanvlak van de aarde rond de zon. Zoals we allen weten zal een snel draaiende tol met zijn as een cirkelvormige beweging beschrijven, loodrecht op het vlak van de as van de tol. Dit noemt men een precessiebeweging. Iets dergelijks gebeurt met de aardas. Daardoor verandert de richting van de aardas t.o.v. de sterren. Op dit ogenblik wijst de Poolster naar de noordelijke hemelpool. Maar in het jaar 2000 v. Chr. was dit de ster Draconis en in het jaar 14.000 zal het de ster Wega zijn die niet ver van de noorderlijke hemelpool zal verwijderd zijn. Eén precessiebeweging duurt ongeveer 26.000 jaar (voor een cirkel van 360°). Dit betekent dat 1° zal afgelegd worden in circa 72 jaren. Wendelen heeft de duur van deze precessiebeweging in de zeventiende eeuw reeds bepaald op 1° in 71 jaren.

T.D.

31. De drie planetenwetten van Johannes Kepler (1571-1630)

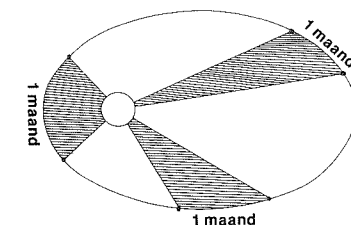
Uit zijn onderzoekingen, die hem zowel de vorm van de planeetbanen als de (veranderlijke) snelheid leerden, waarmee ze worden doorlopen, kwam Kepler tot de eerste twee van zijn beroemde wetten.

Eerste wet : De baan van een planeet is een ellips waarbij de zon in één der brandpunten staat.

Tweede wet : In gelijke tijden doorloopt de lijn die de planeet met de zon verbindt, oppervlakten van gelijke grootte (Perkenwet).

In 1619 publiceerde Kepler in zijn werk *Harmonices Mundi Libri V* zijn derde wet die het verband legt tussen de omlooptijden van twee verschillende planeten en hun gemiddelde afstanden tot de zon.

Derde wet : Van twee planeten verhouden zich de kwadraten van de omlooptijden als de derde machten van hun gemiddelde afstanden tot de zon.

Met deze derde wet is het mogelijk, als men van één planeet de omlooptijd en de gemiddelde afstand tot de zon kent om omlooptijd en gemiddelde afstand tot de zon van elke andere planeet te vinden. Hetzelfde geldt voor maantjes van planeten en voor kunstmanen. Volgens Wendelen zou hij reeds op 10 augustus 1610 op het idee van de derde wet van Kepler gekomen zijn. Tevens paste hij deze wet voor het eerst toe in 1634 op de vier helderste maantjes van de planeet Jupiter.

T.D.

De gravitatiewet van Newton en Wendelens opvatting over aantrekking.

In 1687 publiceerde Isaac Newton (1643-1727) in zijn *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* zijn wet van de algemene aantrekkingskracht :
elke massa oefent op een andere massa een aantrekkingskracht uit die recht evenredig is met het product van beide massa's en omgekeerd evenredig met het kwadraat van de afstand tussen beide lichamen.

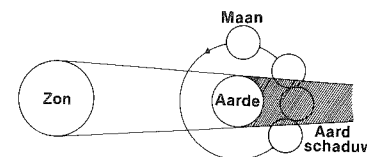
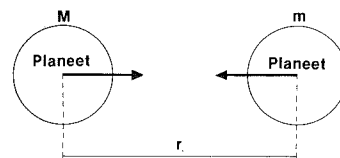
In 1613 publiceerde Wendelen de volgende opvatting :

- De aarde is een magneet.
- De maan is een magneet, want de getijden zijn enkel te verklaren door een aantrekking van de maan.
- De massa van de aarde is 50 maal de massa van de maan (moderne waarde : 81,3).
- Dit is geldig voor het hele planetensysteem.

Alhoewel Wendelens idee over de oorzaak van de aantrekkingskracht verkeerd was (magnetisme is niet de oorzaak van de aantrekking tussen twee massa's), is zijn opvatting over de *wederzijdse* aantrekking, alsook over het feit dat deze wederzijdse aantrekking voor alle hemellichamen geldt, korrekt.

T.D.

32.

33. De maansverduistering van 13 april 1968.

Een maansverduistering grijpt plaats bij volle maan als de aarde, de maan en de zon op één lijn staan. De volle maan treedt dan in de schaduwkegel van de aarde en de maan wordt dan geleidelijk aan verduisterd.

Hasselt, J. Ruland.

T.D.

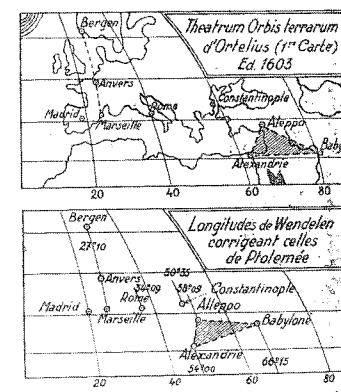
34. Wendelens waarnemingen van maansverduisteringen.

Wendelen nam gedurende 40 jaren maansverduisteringen waar en hij kon de verschillende fasen van een maansverduistering tot op de minuut juist voorspellen. Met die waarnemingen kon Wendelen nauwkeurig lengtebepalingen op aarde verrichten. We lichten dit toe met een voorbeeld.

Op 28 augustus 1635 observeerde Wendelen te Herk een maansverduistering om 01 h 29 min. Van Célestin vernam hij dat dezelfde maansverduistering te Aleppo plaats had gevonden om 03 h 28 min; met een tijdsverschil dus van 119 min. Om het eenvoudig te stellen kan men nu als volgt redeneren : in 24 h of 1440 min wordt 360° afgelegd, bijgevolg zal in 119 min een hoek afgelegd worden van $24 \times 119/1440 = 29^\circ, 45'$. Bijgevolg is het lengteverschil tussen Herk en Aleppo $29^\circ 45'$.

Op deze wijze ontdekte Wendelen dat de geografische lengten steeds meer foutief werden naarmate men zich meer naar het oosten begaf. Hij kon hierdoor de kaarten van Gemma Frisius, van Mercator en van Ortelius verbeteren.

T.D.

De walvlakte «Wendelinus» op de maan.

De eerste die het maanlandschap wetenschappelijk bekeek, was de beroemde Galileo Galilei (1564-1642), die met een zelfgebouwde kleine kijker de hemellichamen bestudeerde. Zijn tekeningen waren de basis van de eerste maankaart en het begin van de maankunde of de selenografie.

De eerste bruikbare kaart van het, voor ons, zichtbare halfrond van de maan is afkomstig van Hevelius (1611-1687), die als eerste een groot aantal van de zichtbare bergen en kraters van een naam voorzag. Hij koos aardse namen van bergen en landschappen voor de maanbergen.

In 1651 verscheen er echter een maankaart van Riccioli (1598-1671), die de tweehonderd belangrijkste kraters de namen van grote geleerden, w.o. die van Vendelinus, gaf.

Dit stelsel maakte opgang en werd, voor latere uitbreiding, onder toezicht van de IAU* internationaal geregeld.

De walvlakte Vendelinus heeft een diameter van 147 km. De hoogte van de bergranden, die deze walvlakte omringen, bedraagt 2200 m : dit is de hoogte ten opzichte van de bodem van de krater. De wallen steken echter slechts 1500 meter boven het omringende landschap uit : dit komt omdat de bodem van de krater, die een diameter van 139 km heeft, veel lager ligt dan de omgeving. Het is geen berg, maar wel een kuil !

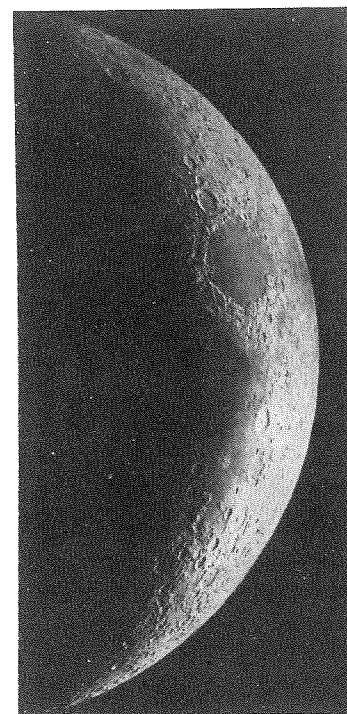
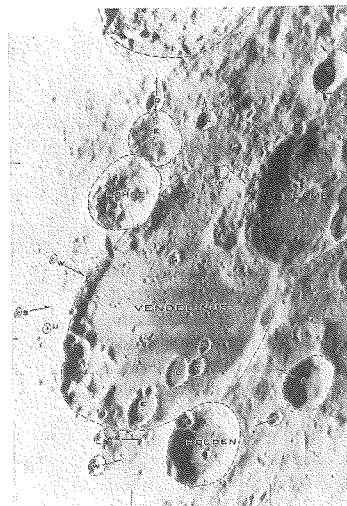
De binnenbodem van de Vendelinus is nog door kleinere kraters bezaaid. Deze worden weergegeven door letters. Vendelinus K is een kleine krater binnen, of kort bij, Vendelinus. De meest opvallende krater is L. Deze is, samen met Z en E, al goed te zien met een kleine kijker.

De walvlakte Vendelinus bevindt zich tussen de kraterreeks Furnerius-Petavius-Vendelinus-Langrenus aan de westelijke boord van de Mare Focunditatis. De maanpositie is 17° Z en 63° W.

* IAU : International Astronomical Union.

P.P.

35.

36.

G. WENDELEN, *Loxias seu de obliquitate solis diatriba*, Antwerpen, H. Verdussen, 1626.

Gedrukt, Latijn.

De Loxias is het eerste werk door G. Wendelen gepubliceerd (1626). Hij deed dit op aandringen van zijn vriend, Andreas Trevisius, geneesheer aan de hof van de Infante Isabella te Brussel, en ook dank zij zijn financiële steun.

Uit de titel blijkt dat dit werkje als onderwerp heeft de helling van de ecliptica op de hemelevenaar, anders gezegd, de hoek die de schijnbare zonnebaan maakt met de hemelevenaar. Er waren reeds vermoedens dat deze hoek niet onveranderlijk is (Tycho Brahe, Clavius).

G. Wendelen bestudeert de gemeten waarden sinds circa 600 v. Chr., corrigeert ze op wetenschappelijk basis en komt tot het besluit dat de helling van de ecliptica periodiek verandert tussen 23°30' en 24°30', met een periode van 9840 jaar. Hoe hij dit gevonden heeft, zegt hij niet, maar hij geeft wel tafels om de helling van de ecliptica te berekenen voor elk gewenst tijdstip.

Nu weet men met zekerheid dat die hoek niet constant kan blijven en moet variëren binnen zekere grenzen. Of die variatie even zuiver periodiek is als Wendelen het voorstelt is niet uitgemaakt, wel dat deze meer dan één graad bedraagt.

Het is een onbetwistbare verdienste van Wendelen als eerste intuïtief in die richting te hebben gezocht, terwijl bekende tijdgenoten (Kepler, Riccioli, Tacquet) die variatie verwierpen.

Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, dienst Kostbare Werken, V.H. 8344 B I LP.

O.V.

G. WENDELEN, *Lampas tetraluchnos*, Brussel, Joannes Mommartius, 1643.

Gedrukt, Latijn, pp. 24.

In 1643 verscheen het kleine werkje van G. Wendelen. Het Griekse *Lampas tetraluchnos* betekent: lamp met vier lichtpunten, vier-voudige lamp. Onder vorm van anagrammen* geeft Wendelen hier vier astronomische wetten, waarvan hij wel een korte verklaring, maar geen echt bewijs levert.

De eerste wet luidt: alle natuurlijke dagen zijn gelijk in lengte. Onder natuurlijke dag verstaat men de tijdsduur tussen twee opeenvolgende doorgangen van de zon door dezelfde meridiaan. Deze dagen zijn ongelijk in lengte en variëren in de loop van het jaar rond een gemiddelde waarde. Het is onbegrijpelijk dat Wendelen, tegen de goed gevestigde ervaring in, heeft blijven vasthouden aan de gelijkheid van de natuurlijke dagen. Hier past wel het «errare humanum est», missen is menselijk.

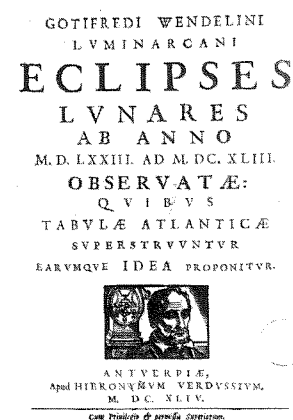
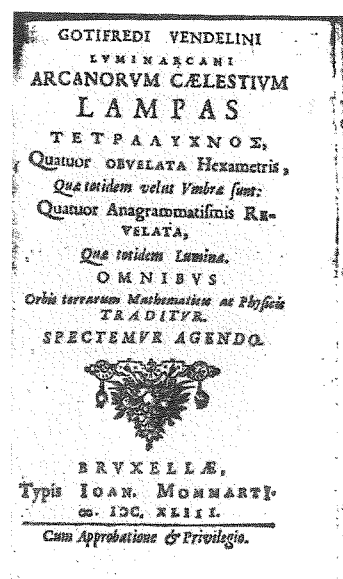
De overige drie wetten met betrekking tot de baan van de maan en de planeten zijn te technisch om hier in het kort besproken te worden. Ze zijn trouwens niet juist, daar de astronomie nog veel te weinig ontwikkeld was om de problemen, die Wendelen bezig hielden, aan te pakken en met succes op te lossen. Het is toch niet zonder verdienste dit beproefd te hebben.

Leuven, Bibliotheek K.U. Leuven, no. A3044.

* Anagram: woord, woordgroep of zin die door verplaatsing van de letters van een ander woord, woordgroep of zin wordt gevormd; bijv. neger en regen of Sotje vol van sonden = Joost van den Vondel.

O.V.

37.

38.

G. WENDELEN, *Eclipses lunares ab anno MDLXXIII ad MDCXLIII observatae*, Antwerpen, H. Verdussen, 1644.

Gedrukt, Latijn.

De *Eclipses Lunares* van 1644 is het meest waardevol astronomisch werk van G. Wendelen. Hierin behandelt hij op wetenschappelijke wijze een lange reeks maansverduisteringen van 1573 tot 1643, waarvan een groot aantal vanaf 1600 door hem en zijn assistenten waargenomen werd. Wendelen toont zich hier een uiterst nauwgezet waarnemer.

Sprekend over het meten van de tijd, wijst hij erop dat hij sinds veertien jaar, naast de meer gebruikelijke instrumenten, ook de slinger gebruikt. Hierbij merkt hij op dat de slingertijd niet volledig onafhankelijk is van de slingerwijdte en vooral dat de slingertijd van een gegeven slinger korter is in de winter dan in de zomer. De grote Nederlandse geleerde Christiaan Huygens verwierp aanvankelijk deze laatste stelling, maar bevestigde ze later volledig. Het zou nog vele jaren duren vooraleer de invloed van de temperatuur op de slingertijd nauwkeurig bestudeerd werd.

Het doel van G. Wendelen is tweevoudig. Op de eerste plaats wil hij door het vergelijken van berekening en observatie zijn hier gepubliceerde astronomische tafels, de *Tabulae Atlanticae*, testen. Het resultaat is naar zijn mening zeer bevredigend. Op de tweede plaats wil hij uit betrouwbare waarnemingen van maansverduisteringen de lengteligging van een aantal plaatsen op aarde nauwkeuriger bepalen, iets wat volstrekt onontbeerlijk was om de bestaande geografische kaarten te verbeteren. Het bleek o.a. dat de Middellandse Zee ongeveer 1000 km te lang was op de bestaande kaarten.

Tenslotte, een belangrijke stap vooruit op astronomische gebied is het feit dat G. Wendelen de zonneparallax bepaalde op 14 boogseconden, in plaats van 1 boogminuut of méér, zoals toen nog algemeen werd aangenomen. Daardoor werd de afstand van de zon tot de aarde gebracht van 3450 tot 14280 aardstralen (werkelijke waarde: 25640 aardstralen). Daardoor bleek heel het zonnestelsel heel wat groter dan men tot dan toe dacht.

Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, no. A 1893.

O.V.

G. WENDELEN, *Teratologia cometica, occasione anni vulgaris aerae MDCLII, sine loco, ca. 1653**.

Gedrukt, Latijn, 43 pp.

Het Griekse woord *teras* (gen. *teratos*) betekent teken, voorteken en *teratologia* kan dan vertaald worden als leer van de voortekens. De titel zou de gedachte kunnen wekken dat G. Wendelen het in zijn werk heeft over de kometen als voortekens van goede of kwade gebeurtenissen. Dit is echter niet zo. Wel werden nog in zijn tijd de kometen vrij algemeen als voortekens beschouwd, maar hijzelf handelt over de kometen niet als astroloog maar als astronoom.

De aanleiding om een werk over dit soort hemellichaam te schrijven is waarschijnlijk de mooie komeet die hij te Herk observeerde vanaf 30 november 1618. In een brief aan zijn vriend Puteanus te Leuven van 11 juli 1619 schrijft hij dat zijn werk over de komeet (van 1618) reeds vergevorderd is. Waarom het in 1619 niet verscheen, is niet bekend.

Zijn *Teratologia Cometica* is waarschijnlijk ruimer opgevat, want hij bespreekt daarin verschillende kometen, waarvan de laatste die van 1652 is.

Wat de afstand van de kometen betreft, is hij het eens met de meest gezaghebbende astronomen van zijn tijd. Het zijn geen ondermaanse, atmosferische verschijnselen, vermits metingen genoegzaam hebben uitgewezen dat zij verder van de aarde verwijderd zijn dan de maan.

Wat hun oorsprong betreft, heeft hij een eigen opinie, nogal gedurfd voor zijn tijd. Kometen, meent hij, hebben hun oorsprong in de zon. Nu en dan zou deze massa's brandende materie uitstoten. Naargelang de kracht waarmee en de richting waarin dit gebeurt, zouden deze massa's zonnesubstantie banen beschrijven die een zekere gelijkenis vertonen met de banen van de planeten. Een niet onverdienstelijke hypothese voor zijn tijd.

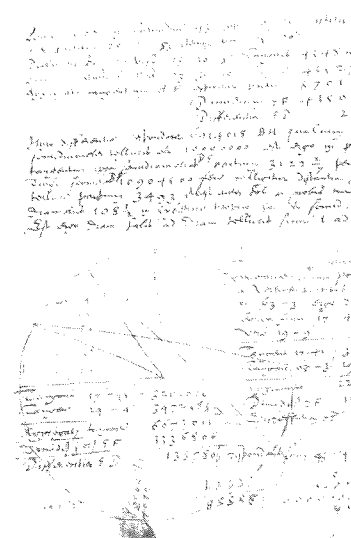
Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, dienst Kostbare Werken, V.H. 8344 B 2 LP.

* Van dit werk ontbreekt ons de plaats en de juiste datum van publicatie.

O.V.

39.

GOTTIFREDI VENDELINI,
LUMINARCANI,
TERATOLOGIA
COMETICA,
OCCASIONE ANNI VVLGARIS AERÆ
M. DC. LII.

40.

Bundel 43 uit het Fonds Mercy-Argenteau.

Handschrift, 511 pp.

Dit handschrift bevat naast enkele brieven talloze sterrenkundige en wiskundige berekeningen en aantekeningen. Vermoedelijk dienden zij als basis voor latere publicaties.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds de la famille Mercy-Argenteau.

J.V.

b. Natuurkunde.

41.

G. WENDELEN, *Pluvia purpurea*, Brussel, H.A. Velpen, 1646.

Gedrukt, Latijn.

Evenals zijn vriend, J.J. Chiflet, tracht Wendelen in zijn *Pluvia purpurea* — tegen de toen heersende opvatting, die in dit natuurverschijnsel iets bovennatuurlijks meende te moeten zien, in — een wetenschappelijke verklaring te zoeken voor het vallen van rode regen. Govaart was in 1608 te Forcalquier en op 6 oktober 1646 te Brussel getuige van dit gebeuren. Hij schrijft de rooskleurige tint van de regen toe aan de grote aanwezigheid in de waterdamp van asfalt- en zwavelachtige gassen. Deze hadden zich, volgens hem, tengevolge van een temperatuursverhoging overvloedig uit de aarde vrijgemaakt.

Wendelens *Pluvia purpurea* werd entoesiast onthaald door mensen als P. Gassendi (1592-1655) en Constantijn Huygens (1608-1687). De verschillende herdrukken bewijzen de bijval die het boekje genoot. In 1665 werd het zelfs te Londen uitgegeven.

Wanneer Constantijn Huygens een exemplaar stuurt naar R. Descartes, antwoordt de Franse filosoof het volgende: «Ik dank U voor het zenden van het boek van Wendelinus, de *Pluvia purpurea*. Ik heb het met genoegen gelezen, maar geloof dat het niet genoeg op experimenten berust». (brief van 5 oktober 1646).

Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, dienst Kostbare Werken, V.H. 5321 A LP.

J.V.

c. Rechtsgeleerdheid.

G. WENDELEN, *Leges Salicae illustratae, illarum natale solum demonstratum, cum glossario Salico vocum Aduaticarum*, Antwerpen, Balthasar Moretus, 1649.

Drukwerk, Latijn, van deze twee exemplaren bestaat het ene enkel uit *Wendelens Leges Salicae*, terwijl het andere hiernaast nog drie werken van J.J. Chiflet bevat.

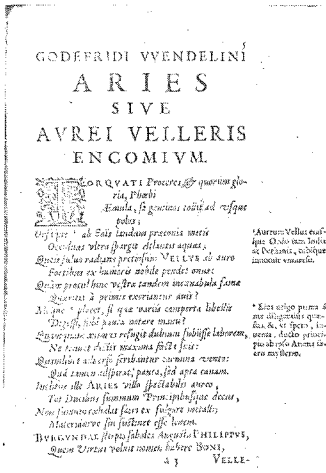
Govaart Wendelen interesseerde zich eveneens voor de rechtsgeleerdheid. Eerder reeds wezen wij erop dat hij in Orange een diploma van doctor in de beide rechten behaalde (zie cat. no. 15). Wendelens enige juridische publicatie is de *Leges Salicae* (De Salische wetten), die in 1649 op de persen van Balthasar Moretus II gedrukt werd. Het vraagstuk waar en door wie deze wetten uitgevaardigd werden, vormde lange tijd een hevig discussiepunt tussen de geleerden. Met zijn *Leges Salicae* tracht Govaart te bewijzen dat de oorsprong van de Salische wetten in zijn geboortestreek gezocht moet worden. Na de opdracht aan J.J. Chiflet en Filips IV van Spanje geeft Wendelen in een tachtigtal titels de tekst van deze wetten. In het tweede deel betoogt hij in zestien punten dat zijn geboortestreek de bakermat is van de Salische wetgeving. Het derde onderdeel bestaat uit een verklarende woordenlijst bij de Salisch termen, die in de wetten voorkomen. Meer dan twee eeuwen beheerste Wendelens theorie de wetenschappelijke wereld, doch tegen het einde der negentiende eeuw werd zij door taalkundigen, historici en rechtsgeleerden aangevallen. Het belang van dit werk is evenwel niet uitsluitend te zoeken op het domein van de rechtsgeleerdheid. Het bevat immers ook een aantal interessante anecdoten over de geschiedenis van Herk-de-Stad en heelwat autobiografische, taalkundige en historische gegevens.

Leuven, Bibliotheek K.U. Leuven, no. B9365 en no. 3B9591.

J.V.

42.

NATALE SOLVM
LEGVM
SALICARVM,
DEMONSTRATVM
A
GOTTIFREDO WENDELINO,
TAXANDRO-SALIO.

d. Dichtkunst.

43. G. WENDELEN, *Aries seu aurei velleris encomium*, Antwerpen, Balthasar Moretus, 1632.

Gedrukt, Latijn, 15 pp.

Volgens Wendelens biografen, Valerius Andreas en J. Mantels, gaf Govaart reeds op dertienjarige leeftijd blijk over buitengewone poëtische gaven te beschikken. Ook later bleef hij zich tot de dichtkunst aangetrokken voelen. Bekend zijn ons onder meer enkele kortere gedichten, door Govaart geschreven voor de Noordnederlandse dichter Constantijn Huygens, met wie hij een uitgebreide correspondentie onderhield. Wendelen bereikte het hoogtepunt van zijn poëtische activiteit met de *Aries seu aurei velleris encomium* (De ram of lofzang op het Gulden Vlies), dat hij als pastoor van Geetbets, in 1632, liet verschijnen. Dit werkje, gedrukt op de persen van Balthasar Moretus I, telt 154 elegische disticha (dubbelverzen) en is een lofzang op de orde van het Gulden Vlies, die in 1430 door Filips de Goede gesticht werd, ter herinnering aan de legende van Jason en met de bedoeling een keurbende christelijke ridders rond zich te scharen. Wendelens *Aries* is geschreven in een plechtstatige taal en bevat, naast verwijzingen naar de klassieke Griekse en Latijnse literatuur, een aantal voorbeelden uit de Heilige Schrift.

Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, no. A 802/3.

J.V.

e. Briefwisseling.

44. G. WENDELEN, *De tetracty Pythagorae dissertatio epistolica ad Erycium Puteanum*, 1637.

Uitgegeven brief (gedateerd : 5 april 1637), Latijn.

Het werkje *De Tetracty Pythagorae* is een korte verhandeling onder vorm van een brief gericht aan Erycius Puteanus, hoogleraar te Leuven en intieme vriend van Govaart Wendelen.

Over Pythagoras van Samos zelf weet men zeer weinig met zekerheid. Hij zou geleefd hebben van ca. 575 v. Chr. tot na 500 v. Chr. In 1530 v. Chr stichtte hij te Croton, aan de zuidkust van Italië, een religieus-ethische school, waar ook de wetenschappen werden beoefend. De getallenleer en de getallenmystiek speelden er een belangrijke rol. De eed van trouw en geheimhouding werd afgelegd in naam van de tetractys, het viertal, (tetra is het grieks woord voor vier) «bron en oorsprong van alle dingen». G. Wendelen zoekt naar de ware betekenis van die tetractys. Voortgaande op bronnen die nu als onbetrouwbaar worden beschouwd; veronderstelt Wendelen dat Pythagoras op zijn reizen de profeet Daniël gekend heeft. Van hem heeft hij gehoord over Jave, Jahwe, de God van de Joden, in het Hebreeuws geschreven met vier lettertekens en later aangeduid met de benaming tetragram. De tetractys, waarbij de Pythagoreërs zweerden, zou dus niemand anders zijn dan Jahwe. Algemeen wordt nu aangenomen dat de tetractys niets anders was dan het vierde driehoeksgetal, $1 + 2 + 3 + 4 = 10$, het volmaakte getal en symbool van de volmaaktheid.

Leuven, Bibliotheek K.U. Leuven, no. 16CAA.

O.V.

92 onuitgegeven brieven van Wendelen aan Puteanus.

Handschrift, Latijn.

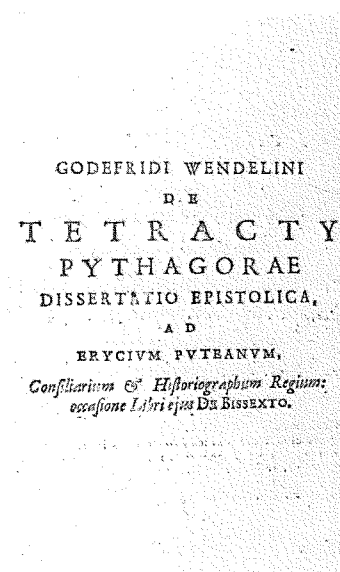
Deze bundel bevat 92 autografische brieven van Wendelen, waarvan 91 aan Erycius Puteanus te Leuven en 1 aan diens zoon Maximiliaan te Diest, alle geschreven in het Latijn.

Deze brieven, geschreven tussen 1619 en 1643, getuigen van de hechte vriendschap tussen de twee geleerden. Beter dan de gedrukte werken geven zij ons een beeld van het karakter van Wendelen, nu eens entoesiast en doordrijvend, dan weer aarzelend en uitstellend; blij vooral wanneer hij aan Puteanus nieuwe vondsten in de astronomie en de chronologie kan meedelen, bekomen zowel door eigen studie en berekening, als door het lezen en interpreteren van schrijvers, vooral uit de oudheid, dank zij zijn enorme belezenheid.

Daar de brieven in hoofdzaak handelen over de wetenschappelijke interesse van beide correspondenten, bevatten zij praktisch geen gegevens over het dagelijks leven te Geetbets en te Herk-de-Stad.

Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, dienst Handschriften, hs. 19112.

45.

f. Onuitgegeven werken.

46. Twee onuitgegeven werken van Govaart Wendelen : Apis et Hammon en De sabbaticis et jubilaeis.

Handschrift, Latijn.

In 1652 werd te Doornik de begraafplaats van de Merovingische vorst, Childerik, ontdekt. Naar aanleiding van dit gebeuren schreef Govaart, die toen in deze stad verbleef, zijn Apis et Hammon. Evenals de De sabbaticis et jubilaeis, waarin heelwat Hebreeuwse woorden voorkomen, werd dit handschrift nooit uitgegeven.

Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, dienst Handschriften, resp. hs. 8219-22, hs. 17900.

J.V.

g. Plant- en geneeskunde.

47. Porseleinen mortier van wijlen R. Enckels.

Reeds tijdens zijn verblijf in het Zuiden was Wendelen geboeid door de pracht van de natuur en door de botanie. Tussen de studie en zijn observaties door zocht hij naar de genezende kracht die in de planten verborgen was. Steunend op deze bevindingen, zou Govaart zichzelf met kruiden genezen hebben van ziekten die zijn zwak lichaam zo vaak ondermijnden.

Deze mortier behoort tot het nalatenschap van apotheker R. Enckels (1892-1968). Van zijn Limburgse collega's ontving deze verdienstelijke Herkenaar, die in 1956 de Wendelenprijs kreeg, dit geschenk als blijk van waardering voor zijn verdiensten op wetenschappelijk vlak.

Herk-de-Stad, privé-verzameling.

J.V.

h. Archeologie en geschiedenis.

Het urnenveld te Donk

Politieke gebeurtenissen in het Middellands Zeegebied zijn er waarschijnlijk de diepere oorzaak van geweest dat in de loop van de 13de eeuw v. Chr. in Centraal-Europa wijzigingen optraden in het eeuwenoud dodenritueel. De gebruikelijke inhumatieritus onder een grafheuvel werd er vervangen door de krematieritus en de bijzettingen van asurnen in vlakgraven. De uitgestrektheid van zulke begraafplaatsen met urnen gaf aanleiding tot de benaming «urnenveld». Samen met deze essentiële veranderingen in het dodenritueel traden vernieuwingen op in het materiële kultuurgoed, o.a. in het aardewerk. Deze Urnenveldenkultuur, zoals wij die noemen, kende een bloeitijd en verspreidde zich over een groot deel van Europa. Hoe dit juist gebeurde is niet zo duidelijk. In ons land zouden de oudste resten van de aanwezigheid van zgn. Urnenveldenlieden op het einde van de 11de eeuw v. Chr. kunnen gedateerd worden. In vergelijking met het oorsprongsgebied kennen wij de Urnenveldenkultuur slechts onder een afgezwakte vorm.

De graven die tot deze cultuur behoren zijn zelden rijk en weinig gevarieerd. Meestal bestaat zulk graf slechts uit een asurn, gevuld met verbrande beenderen, soms vergezeld van een bijgift, een kleiner potje met een plengoffer. Dikwijls ontbreekt de asurn zelfs en liggen de beenderen gewoon in een kuiltje begraven, mogelijk wel in een lederen of linnen omhulsel gewikkeld.

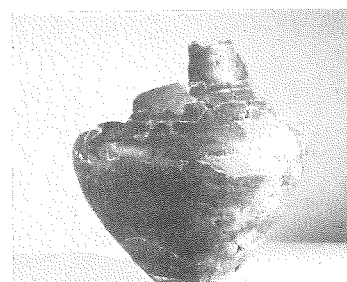
Enkele van zulke asurnen staan op deze tentoonstelling opgesteld. Deze werden in 1977 en 1978 te Donk opgegraven door de Nationale Dienst voor Opgravingen en dit op aanwijzing van de heren P. Vangeel en J. Leemans.

Graf 13

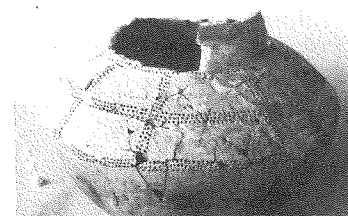
Grote urn, 30 cm hoog, met konische hals, zwarte gesmoorde en wat gepolijste wand. De schouderpartij van de pot is versierd met een gegrift meandermotief.

In deze urn waren de beenderen van een 25-jarige vrouw bijgezet.

48.

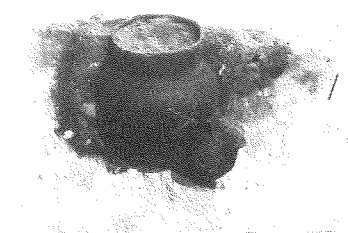
49.

50.

Graf 35

Bruine emmervormige urn met cylinderhals, hals en rand vernield, bewaarde hoogte : ca. 25 cm. Het schouderveld van de urn is met driedovoudige puntrijen dambordgewijs ingedeeld. Waarschijnlijk waren al deze gaatjes met een witte pasta opgevuld, wat het decoratief effect van de versiering zeker versterkte. In de pot lagen de verbrande beenderen van een 30-jarige man. Tussen deze beenderen vonden we ook een versmolten stuk van een bronzen lanspunt. Deze heeft naast de dode op de brandstapel gelegen en kan een aanduiding zijn van status of rang.

51.

Graf 82

Eivormige urn met hoge cylinderhals, 20,7 cm hoog en met verbrande beenderen gevuld; rond de schouder loopt een groevenbundel. In de grafkuil, naast de urn, stond een klein bijpotje (h. : 7,6 cm). Het zou het graf zijn van een man van ongeveer 25 jaar.

Deze urnen dateren uit de bloeiperiode van de Urnenveldenkultuur in onze streken (ca. 1000 tot 750/700 v. Chr.), die samenvalt met het einde van de zgn. Bronstijd.

Het is G. Wendelen geweest die in zijn werk *Leges Salicae* voor de eerste maal melding gemaakt heeft van urnvondsten te Donk in 1622.

L.V.I.

52.

Wendelen als kroniekschrijver (bundel 44 uit het Fonds Mercy-Argenteau).

Foto van handschrift.

In dit manuscript vinden we twee bundeltjes, geschreven in Geetbets, waarin jaar na jaar de merkwaardigste historische en politieke gebeurtenissen worden vermeld.

Het eerste deel heeft Wendelen in 1625 geschreven en hij behandelt daarin de periode van 1500 tot 1556.

In dit deel heeft hij het over KEIZER KAREL, MARTIN LUTHER, HET CONCILIE VAN TRENTÉ, het graven van het kanaal van Willebroek.

Het tweede deel heeft hij in 1630 geschreven. Voor dit deel (1559-1630) vermeldt G. Wendelen dat hij de gegevens heeft gehaald bij mensen die het allemaal nog beleefd hebben.

Voor deze periode heeft hij veel meer gegevens. Hij klaagt hier vele wan-toestanden aan o.a. de achteruitgang van de handel door het indringen van vreemde handelaars, de ondergang van de adel en de corruptie bij de geestelijkheid. Hij geeft de feiten onverbloemd en emotioneel weer. Hij vertelt ook details, die normaal niet voorkomen in de geschiedkun-dige verslagen.

In dit deel heeft hij het o.a. over DE GEUZEN, DE BLOEDRAAD, EG-MONT en HOORN, DE PACIFICATIE VAN GENT, REQUESSENS, ALVA, ALBRECHT en ISABELLA, de eierzuchtige en hebzuchtige priesters zonder werkelijke priesterroeping.

Uit deze kronijken blijkt dat Wendelen leefde in een tijd die geplaagd werd door pest en voortdurende oorlogen.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Mercy-Argenteau.

V.L.

Een — wat naïef aandoende — plattegrond van de omge-ving van het Hof en één van de stadspoorten, met aan-duiding van de verschillende percelen en huizen, 1779.

Op het goed rustten twee «koekeuren», d.i. het recht van de heer, in casu het kapittel van Munsterbilzen, om bij overdracht van het goed het beste stuk, in dit geval een koe, op te eisen. De levering van die koe werd meestal omgezet in de betaling van een bepaalde som geld.

Hasselt, Rijksarchief, Archief van de abdij van Munsterbilzen no. 883bis.

E.H.

Zicht op een gedeelte van de stad.

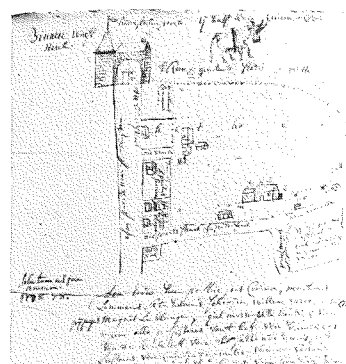
Op de keerzijde van de band van een gichtregister heeft een ijverige en vaardige scribent een mooi versierde initiaalletter L getekend met een zicht op een gedeelte van het stadje. Men bemerkt een stadspoort en een deel van de stadsversterkingen». We kunnen ons echter wel de vraag stellen of het hier een waarheidsgetrouw beeld betreft dan wel een «picturale vrijheid».

Links boven is tevens het wapenschild — zonder Sint-Martinus — van de stad getekend.

Hasselt, Rijksarchief, Archief van de Schepenbank van Herk-de-Stad, no. 101.

E.H.

53.

54.

55. Stadsgezicht van Herk tussen 1730 en 1750.

Tekening, oost-indische inkt, gemaakt door Remacle Leloup (1708-1770). Naar deze tekening maakte hij een burijngravure, die gepubliceerd werd in «Les Délices du pays de Liège» van Saumery.

Deze tekening toont ons Herk als versterkte stad, omgeven met een ringgracht en met aan de binnen- en buitenzijden een voetpad voor de leden van de dienstdoende wacht.

Men kon Herk betreden langs drie versterkte poorten.

- Westen : de Antwerpse poort of Diesterpoort.
- Oosten : de Trichterpoort of Hasseltse poort.
- Zuid-oosten : de Nurenbergse poort of Luikerpoort of Oppumse poort of St.-Truiderpoort.

Deze laatste poort (rechts op de tekening) diende tevens als gevangenis.

- Ook was er, op de voorgrond (hier niet getekend), een houten brugje nl. de Zoutbrug.

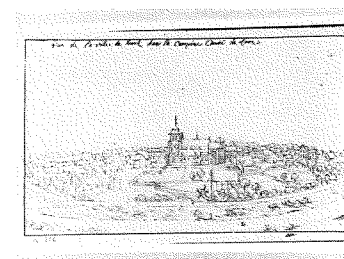
Ten tijde van Wendelen was Herk nog ommuurd. G. Wendelen schrijft dat de muur van de vesting een lengte had van 3600 voet. Hij was ge-maakt met vierkante Taxandrische stenen van 2 voet dikte. De muur stak 6 voet boven de wal uit.

Het beeld dat we hier zien is niet het Herk van Wendelens tijd, vermits Herk, vóór het maken van de tekening, bijna totaal door drie opeenvol-gende branden verwoest werd.

De fundamenteën van de torens en de muren bevinden zich nog steeds in de Herkse bodem, doch worden steeds meer en meer weggeknaagd door rioleringswerken en nieuwbouw.

Ten tijde van Wendelen stond het stadhuis midden op de markt, ten wes-ten van de kerk en enkele meters ten noorden van het huidige oude ge-meentehuis. In dit gemeentehuis stond de stadswaag en hadden de schuttersgilden hun lokalen. Deze schuttersgilden moesten instaan voor de verdediging van Herk tegen plunderende soldaten. Het Gast-huis stond op de plaats waar zich nu het huis Vandermeeren bevindt. Als knooppunt van belangrijke wegen en als pleisterplaats en toe-vluchtsoord van reizigers en handelaars telde Herk heel wat afspan-ningen. Een glaasje wijn of een pot bier waren zonder problemen te ver-krijgen. Ze waren een Herks produkt.

J.L.

D. RELATIES MET TIJDGENOTEN EN HUN UITSPRAKEN. BEOORDELINGEN DOOR ENKELE LATERE WETENSCHAPSLUI.

Wij vragen de lezer geen aanstoot te nemen aan de bombastische stijl waarmee men zich ten tijde van Wendelen uitdrukte. Dit was immers niet alleen het kenmerk van de beeldende kunsten in de Barok, maar ook van de literatuur. Toch tonen de uitspraken van tijdgenoten en van geleerden die later zijn werken bestudeerden en die wij hier lang niet alle kunnen weergeven, een duidelijke eensgezindheid in de uiterst positieve waardering voor onze stadsgenoot.

P.Vg.

Erycius PUTEANUS 1574-1646

«Olympiades» bl 6.

«Eén zal er wezen die op deze roem aanspraak maken zal, een man met een niet te vergelijken aanleg en kennis, Govaart Wendelen, mijn vriend, die, zolang er mensen zullen zijn overal en door iedereen geacht moet worden, hij alleen, die ofwel alles weet, ofwel als dit de mens ontzegt is, zoveel mogelijk weet. Boven onze tijd (staat hij), omdat hij zich aan de ouden spiegelde. Samen met Eudoxus, Meton, Calipus, Hipparchus en die grote geesten van weleer moet hij vermeld worden. Alle wetenschappen heeft hij doorgrond, om ze alle even goed te kennen, om de beste te zijn, om de godsstudie de wiskunde te veredelen: alle talen leerde hij, om op geen enkel ogenblik, in geen enkel volk vreemdeling te zijn en zijn stukje grond als de wereld te (kunnen) aanzien».

J.V.

56.

Erycius Puteanus

CLARISSIMVS ERYCIVS PUTEANVS HISTORIOGRAPHVS
LEVDVNI PRVFESSOR CONSILLARIVS REX
1614

Burcht der Wijsheid

P.P. Rubens

Wendelen, een geregeld bezoeker van Puteanus' «Burcht der Wijsheid».

Fotovergroting naar: Eryci Puteani Bruma: Chimonopaegnion, de laudibus Hiemis, ut ea potissimum apud Belgas. Accedunt Andr. Valeri Breves Notae, imaginibus Raph. Sadeleri illustratae, Munchen, Anna Berg, 1619.

Eén van Govaarts beste vrienden en correspondenten was Erycius Puteanus (Eerrijk de Put: Venlo 1574-Leuven 1646), opvolger van J. Lipsius zowel voor de leerstoel geschiedens als voor het professoraat Latijn aan het Collegium Trilingue. Van 1614 tot 1646 genoot hij het voorrecht samen met zijn Milanese vrouw, Maria della Torre, en hun zestien kinderen in het kasteel op de Keizersberg in Leuven te wonen. In zijn «Arx Palladis» of «Burcht der Wijsheid» ontving Puteanus talloze geleerden. Ook Govaart reisde meermaals naar Leuven, om er enkele dagen bij zijn vriend te vertoeven en hem te helpen bij het uitwerken van nieuwe stellingen en het publiceren van zijn werken.

Deze fotovergroting toont ons de woonkamer van Puteanus' kasteel. Zij is ontleend aan een dichtwerk van de hoogleraar over de winter en de winterpret in de Nederlanden.

Na Puteanus werd het kasteel gedeeltelijk afgebroken. De rest werd in 1783 door Jozef II gesloopt.

Leuven, K.U. Leuven, archief.

J.V./Cat. 550 jaar univ.

P.P. RUBENS 1577-1640

In «Een groot Limburger: Govaart Wendelen» door E.H. Fl. Silveryser uit «Limburg» jaargang 3, bl 231.

We zien hoe Albrecht Rubens, zoon van de wereldberoemde schilder, Wendelens licht inriep inzake numismatiek. Rubens' vader immers, die Wendelen bij de humanist Gevaerts had leren kennen, spreekt in zijn briefwisseling met Peiresc van de «très docte Wendelin».

Libert FROIDMONT 1587-1653

In «*Meteorologica*», boek 3, bl 145, uitgave 1627; bl 129, uitgave 1624.
Wendelen verdient hogere functies uit te oefenen.

In «*Vesta*».

Wilt ge wijs zijn, raak deze man zelfs met de pink niet aan. Zijn aanblik alleen zou u schrik aanjagen, hoe moedig gij ook zijt. Zijn gelaat, weerspiegeling van zijn voornaamheid, lijkt dat van een Arabier en hij is nog meer Arabisch door zijn karakter en zijn sterrenkundige wetenschap.

In «*Een groot Limburger : Govaart Wendelen*» door E.H. Fl. Silveryser uit «*Limburg*», jaargang 3, bl 81.

In de Nederlanden is er geen sterrenkundige of wiskundige die Wendelen overtreft.

P.Vg.

CATULLE 1588-1667

In «*Algemeen Rijksarchief*» Brussel, bundel 44, bl 327-338.
44, bl 327 - 338.

Ik ken niemand die geleerder is in onze Nederlanden, noch in Frankrijk, noch elders zelfs inzake rechtswetenschappen.

P.Vg.

GASSENDI 1592-1655

In brief aan de graaf van Alais in 1646.

Wendelen is ontegensprekelijk één der geleerdste mannen van onze tijd.

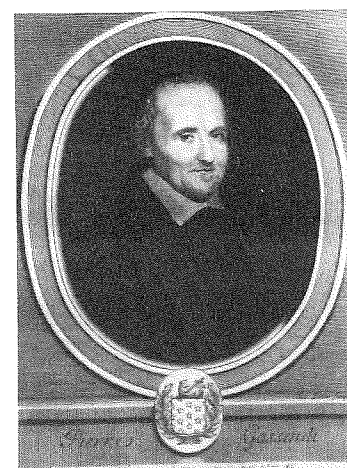
In «*Viris illustris ... vita*» bl 316.

De geleerde en schrandere Govaart Wendelen, op dit ogenblik kannik van Condé, was vriend van Peiresc toen hij verscheidene jaren van zijn jeugd doorbracht in de Provence.

P.Vg.

Froidmont

Gassendi

C. Huygens

Descartes

Constantijn HUYGENS 1596-1687

In «*Momenta desultoria*», 2e uitg., 1655, brief v. 20-4-1644.

Zich tot Wendelen richtend : «Grootste lezer van deze eeuw».

P.Vg.

DESCARTES 1596-1650

In «*Een groot Limburger : Govaart Wendelen*» door E.H. Fl. Silveryser uit «*Limburg*» jaargang 3, bl 81.

In België zijn slechts twee mannen - Wendelen en Vanderwegen - genoeg ontwikkeld om mijn meetkunde te studeren en te verstaan.

In «*Dictionnaire Biographique des Sciences, des Lettres et des Arts en Belgique*» 1936, bl 1166 door Eug. De Seyn.

Wendelen is één van de grootste geleerden van de 17e eeuw.

P.Vg.

RICCIOLI 1598-1671

In «*Almagestum Novum*» I, bl 35. over «*Eclipses lunares*» van Wendelen.

Ik heb bij Wendelen een uitmuntende geleerdheid en een elegante stijl vastgesteld.

P.Vg.

MANTELIUS 1599-1676

In «*Hasseletum*» bl 121.

Ziet ge dat wezen ? Kon het U toespreken, ge vernaamt alles wat er te weten is ter wereld.

P.Vg.

PLEMPIUS 1601-1671

In «*G. Wendelen et les Causes Secondes*» bl 18 door E.H. Fl. Silveryser uit «*Ciel et terre*» 1933.

Wie zou, zoals Plaute zegde, er een andere mening durven op nahouden ? Slechts hij alleen, Wendelen, weet alles wat een sterveling weten kan. Geniaal man, het wonder niet alleen van zijn Taxandrië, maar van Europa, van de hele wereld. Zijn genie doordringt gelijk een bliksem niet alleen de diepten der aarde, maar doorkruist tevens het rijk der sterren.

P.Vg.

J.S. BAILLY de Paris 1736-1793

Uit «Bulletin de l'Institut archéologique liégeois», deel 58, bl 109, 1934.

Wat Wendelen het meest tot eer strekt, is de vaststelling van de zonne-parallax ... Hij heeft onze inzichten over de ruimte uitgebreid; hij heeft de zon verder van ons verwijderd dan al de sterrenkundigen sinds Aristarchos van Samos (3e eeuw v. Chr.).

P.Vg.

Constantin LE PAIGE 1852-1929

In «Un astronome belge du 17e siècle : Godefroid Wendelin» uit «Ciel et terre» 12e jg. deel 13, bl 84, 1891.

Wendelens reputatie heeft zich door heel Europa verspreid : Gassendi, Naudé, Mersenne, Bouilliaud, Pétau, Huygens, citeren als om strijd zijn werken; Descartes, die zozeer en met reden zijn meetkunde hoogschat, plaatst Wendelen bij het kleine aantal wiskundigen die bekwaam zijn ze naar waarde te schatten en wenst vurig diens oordeel erover te vernemen.

P.Vg.

Godfried KURTH 1847-1916

In «La frontière linguistique en Belgique», deel 1, bl 549.

Het vertrekpunt van de tocht der Franken bevindt zich in de omstreken van Taxandrië en Brabant, daar waar de oude Wendelen, geleid door een merkwaardig instinct inzake wetenschap, de oorsprong van de Salische Wet situeerde.

Elders spreek hij van «de ingenieuze deducties van Wendelen».

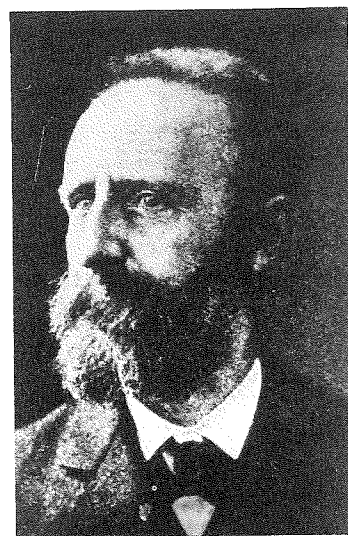
P.Vg.

de BERLUC-PERUSSIS Vorige eeuw.

In «Wendelen chez nous» uit «Bulletin Sociologique, Scientifique et Littéraire» (France), deel IV, 1889-1890.

Deze illustere Belg was, gedurende zijn kort verblijf (8 j.) onder ons, actief betrokken bij de geestesstroming, waarvan onze stad (Forcalquier, Haute-Provence) toen het centrum was. Hij zette zich bovendien in tot het verrichten van wetenschappelijke waarnemingen, die niet alleen hem, maar ook onze Alpen, tot eer strekten.

P.Vg.

Le Paige

Godfried Kurth

E. WENDELEN ALS GEESTELIJKE.

a. Pastoor te Geetbets.

57. Verschijning van de H. Maagd aan Sint-Norbertus*.

Anoniem meester, zuidelijke Nederlanden, 17de eeuw.

Sint-Norbertus is knielend voorgesteld, gekleed in het wit habijt van de Praemonstratensers. Deze orde werd door hem in het begin van de twaalfde eeuw opgericht. Rechts van hem, op een trede, liggen zijn hoed, zijn staf, een boek en een twijgje.

Vóór hem verschijnt een tronende Maria met het kindje Jezus. De Heilige Maagd draagt een rood kleed en een blauwe mantel.

Volgens de legende zou Maria aan de H. Norbertus verschenen zijn om hem een wit gewaad te overhandigen. Dit wit gewaad zou het typische habijt worden van de orde die hij moest stichten**.

Het centraal gebeuren is in een driehoekige compositie voorgesteld waarbij aan de linkerzijde, achter de heilige, twee engelen aanwezig zijn. In de rechterbovenhoek van het tafereel verschijnen vier engelenhoofdjes.

Dit werk mag beschouwd worden als een produkt van de 17de eeuwse Vlaamse schilderkunst. Zoals voor de meeste werken uit deze periode kan ook in dit doek een zekere Rubensiaanse invloed worden vastgesteld.

Geetbets, Sint-Pauluskerk.

* Dit schilderij zou, volgens de mondelinge overlevering, een geschenk van G. Wendelen aan de parochie zijn.

** Cahier, P. Ch., Caractéristiques des saints dans l'art populaire, dl. 1, Parijs, 1867, p. 58.

P.V.

58. Ciborie met eigendomsinitialen van Govaart Wendelen.

Onbekend meester, 1629, verzilverd koper met vergulde cuppa, h. 27 cm., ø voet 14,3 cm., ø cuppa 10,4 cm., geen merken.

De standing van de lage, zeslobbige voet vertoont een smalle bandversiering.

Op de bovenzijde van de lobben zijn afwisselend drie engelenhoofdjes en drie vruchtenmotieven gegraveerd. Het licht hellend, cirkelvormig deel van de voet is versierd met een gegraveerd kruis, steunend op drie treden. Aan weerszijden van het kruis zijn de initialen G en W aangebracht.

De stam van de kelk heeft een eivormige nodus*. Het bovendee van de stam bestaat uit meerdere ringsegmenten.

De cuppa** van de ciborie is volledig verguld. Op het bovendee van de cuppa zijn nog sporen aanwezig van een gelijkaardig gegraveerde versiering van engelenhoofdjes en vruchtenmotieven.

Het licht gebombeerde, ingesnoerde deksel heeft een licht uitstaande bladrand. Op de rand van het deksel is de datum 1629 gegraveerd, op de overzijde zijn de initialen G en W aangebracht.

De ciborie wordt bekroond met een koperen, breedarmig kruisje.

De eigendomsinitialen G W, die tweemaal op de ciborie voorkomen, verwijzen zonder twijfel naar Govaart Wendelen, die van 1620 tot 1633 pastoor was te Geetbets.

Geetbets, Sint-Pauluskerk.

* Nodus : knoopvormige verdikking in de handgreep van de kelk.

** Cuppa : komvormig bovengedeelte van de kelk.

P.V.

Boze parochianen afficheerden deze verwijten, bedreigingen en afbeeldingen op de kerkpoort van Geetbets.

Hyer hangt hier aen die galghe Govaert Wendelen, niet om syn goe wercken, dan om syn louter tienden diverye : dat meer is, ick sal het verhaelen, het is een dief in 't openbaer.

Waer hy over es jaer gehanghen, soo en hadden wy geen misbaer. Hangt op of laet branden, want hy heeft veel te lange geleeft.

Sou dat waer syn ! Bay jaet.

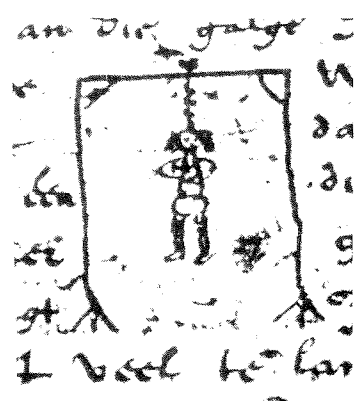
Hij ontstichte die heele gemeynte van Beets met syn fitterye. Oock ist een tooveraar soo alleman wel weet. Heeft hy dan noch yet gedaen ? Jae hy, men hoort er soo veel af, dat allen het lant daer af vol is.

Wat doet hy noch al ? Een half jaer uut die gemeynte gaen, mans ende vrouwen laeten sterven sonder gebicht oft bericht te woorden ende dat noch meer is, al had hy niet meer gedaen dan den paep van Grasen hondert pattacons gestolen. Men sal der noch veel af hooren !

P.Vg.

59.

60.

G. Wendelen, Indiculus seu instrumentale registrum omnium et singulorum bonorum, redituum et jurium proven-tuumque spectantium ad personam seu investitum ecclesiae parochialis liberae Sancti Pauli Bethasiorum, vulgo Geet-Bets, 1620.

Toen Govaart Wendelen in 1620 pastoor werd te Geetbets, was de parochie erg verwaarloosd en de gewone en novale tienden, die een vast inkomen voor de pastoor moesten waarborgen, werden hem brutaal geweigerd. Wendelen, doctor in de beide rechten, zag zich wel verplicht orde op zaken te stellen en hij begon dadelijk met het bijeenbrengen in een indiculus of register van alle documenten die betrekking hadden op de rechtmatige inkomsten van de pastoor. Naast afschriften van officiële stukken — het oudste dateert van april 1236 — bevat de Indiculus ook gegevens over de tegenstand die Wendelen ondervond vanwege zijn parochianen, de plunderingen door de soldaten die langs de Gete gelegerd waren, de pest waaraan zijn kapelaan Bartholomaeus Grootloon overleed in 1629, de aanstelling van zijn halfbroer Nicolaas Wendelen als diens opvolger. Ook van de stukken en hun apostilles, betreffende zijn proces met de abt van Vlierbeek, maakte hij afschriften. Dit handschrift telt 104 bladen, waarvan enkele onbeschreven : twee bladen zijn eruit weggesneden. De tekst is deels in het Latijn, deels in het Nederlands, en vangt aan met een Latijns gedicht van zes verzen, waarin Wendelen aan zijn opvolgers vraagt hem te gedenken aan het altaar.

O.V.

De abdij van Vlierbeek bij Leuven.

Foto

Tijdens Wendelens verblijf in Geetbets (1620-1633) kwam hij niet alleen in conflict met de plaatselijke bevolking, die zich verzette tegen de door hem terug ingevoerde tiendenheffing en die in de geleerde pastoor een tovenaars zag. In 1625 rezen er tengevolge van het opeisen van bostien-den eveneens moeilijkheden met de prelaat van de abdij van Vlierbeek. Deze foto biedt een zicht op de abdijgebouwen vóór de verwoesting van 1572. De kerk werd opgetrokken in maaslands romaanse stijl. Links onderaan bevindt zich de noorderpoort met brouwerij, bakkerij en hoe-vegebouwen, vooraan de westervoort, het oudst bewaard gedeelte. In het verlengde van de kerkgevel ligt het gasten- en het oude abts-kwartier. De grote tuin en boomgaard zijn duidelijk weergegeven.

E.P. K./J.V.

b. Pastoor te Herk-de-Stad.

Korte levensbeschrijving van Govaart Wendelen in register no. 309 (Sint-Martinuskerk van Herk-de-Stad).

Handschrift, Latijn en Nederlands.

Door de branden en plunderingen die Herk geteisterd hebben, gingen heelwat registers van de Sint-Martinuskerk verloren. Van de bewaarde bevat register no. 309 ongetwijfeld de interessantste gegevens over Govaart Wendelen. De getoonde bladzijden bevatten een korte levens-beschrijving van Govaart, van de hand van Joannes Van Nuffel, die van 1672 tot 1684 pastoor was van Herk. In tegenstelling met de meeste andere biografen licht deze ons eveneens in — zij het dan zeer bondig — over Wendelens verblijf te Herk-de-Stad als pastoor.

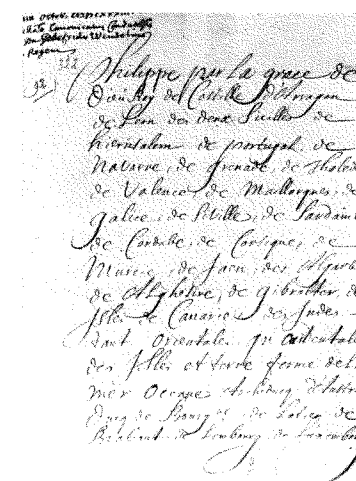
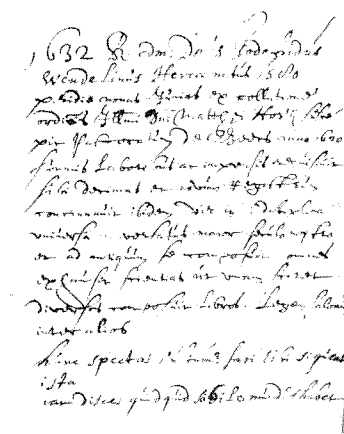
Herk-de-Stad, dekenij.

J.V.

61.

62.

63.

Wendelen, kanunnik te Condé in Noord-Frankrijk (Bundel 44 uit het Fonds Mercy-Argenteau).

Foto.

Op 14 oktober 1633 verleende aartshertogin Isabella (1566-1633) aan Wendelen een prebende* van kanunnik aan de Onze-Lieve-Vrouwenkerk te Condé. Van dan af treffen wij geregeld de term «Condatensis canonicus» aan in de titels van zijn werken. In een brief aan E. Puteanus zegt Govaart dat hij de daaraan verbonden opbrengst gaat benutten om bij Moretus een aantal uitgaven van Griekse en Latijnse auteurs aan te kopen.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds de la famille Mercy-Argenteau.

* Een prebende is het deel uit de inkomsten van het kapittelbezit, bestemd voor het levensonderhoud van de kanunniken.

J.V.

c. Officiaal te Doornik.

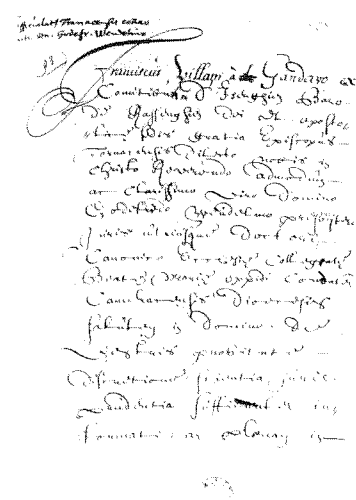
Wendelen, officiaal te Doornik (bundel 44 uit het Fonds Mercy-Argenteau).

Foto

Afschrift van Wendelens benoeming tot officiaal (rechtsgeleerd priester die in naam van de bisschop instaat voor de rechtsbediening in een bisdom) aan de kathedraal van Doornik. Wendelen ontving deze benoeming op 8 september 1648.

Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds de la famille Mercy-Argenteau.

J.V.

Kazuifel uit de zeventiende eeuw.

Enkel de twee borduurbanden stammen uit de zeventiende eeuw. Het rood gewaad is afkomstig van een latere herstelling.

Op de voorzijde van het kazuifel zijn twee heiligen afgebeeld. De bovenste heilige heeft een vaas in zijn handen en draagt een tulband. Onderaan is de heilige Lucie afgebeeld, voorgesteld met een zwaard door haar keel.

Op de rugzijde is centraal weergegeven de heilige Anna ten drieën, gezeten op een troon. Zij houdt op haar schoot de heilige Maagd Maria en links het kindje Jezus. Deze centrale voorstelling is links, rechts en aan de bovenzijde, omgeven door een engel. Beneden zien wij de heilige Catharina van Alexandrië. In haar linkerhand houdt zij een wiel. Helemaal onderaan is de heilige Barbara afgebeeld, te herkennen aan de toren, die zich naast haar bevindt.

Zoutleeuw, Sint-Leonarduskerk.

E.V. & M.H.

Liturgische boeken uit de eerste helft van de zeventiende eeuw.

Twee Processionalia ritibus Romanae Ecclesiae, Antwerpen, Balthasar Moretus, 1629.

Ingebonden in bruin leder.

Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum, Antwerpen, Balthasar Moretus en J. Meursius, 1626.

Ingebonden in rood leder en voorzien van twee sloten.

Breviarium Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum, Keulen, 1630.

Ingebonden in bruin leder en voorzien van een slot.

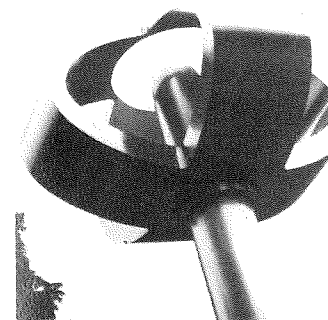
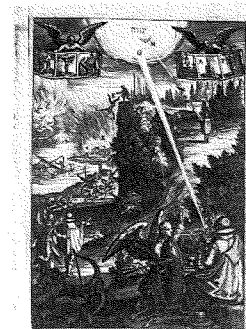
Zoutleeuw, Sint-Leonarduskerk.

E.V. & M.H.

65.

66.

67.

A. SUCQUET, Via vitae aeternae, Antwerpen, Hendrik Aertsens, 1622.

Gedrukt, Nederlands.

Dit meer dan 900 bladzijden tellend boek wil de lezer behulpzaam zijn bij het bewandelen van de «wech des levens». Hiervoor bevat het talloze gebeden, bezinningsteksten en praktische raadgevingen. Meer dan 30 afbeeldingen illustreren de inhoud.

Herk-de-Stad, privé-verzameling.

J.V.

68.

Gedenkteken van Govaart Wendelen te Herk-de-Stad.

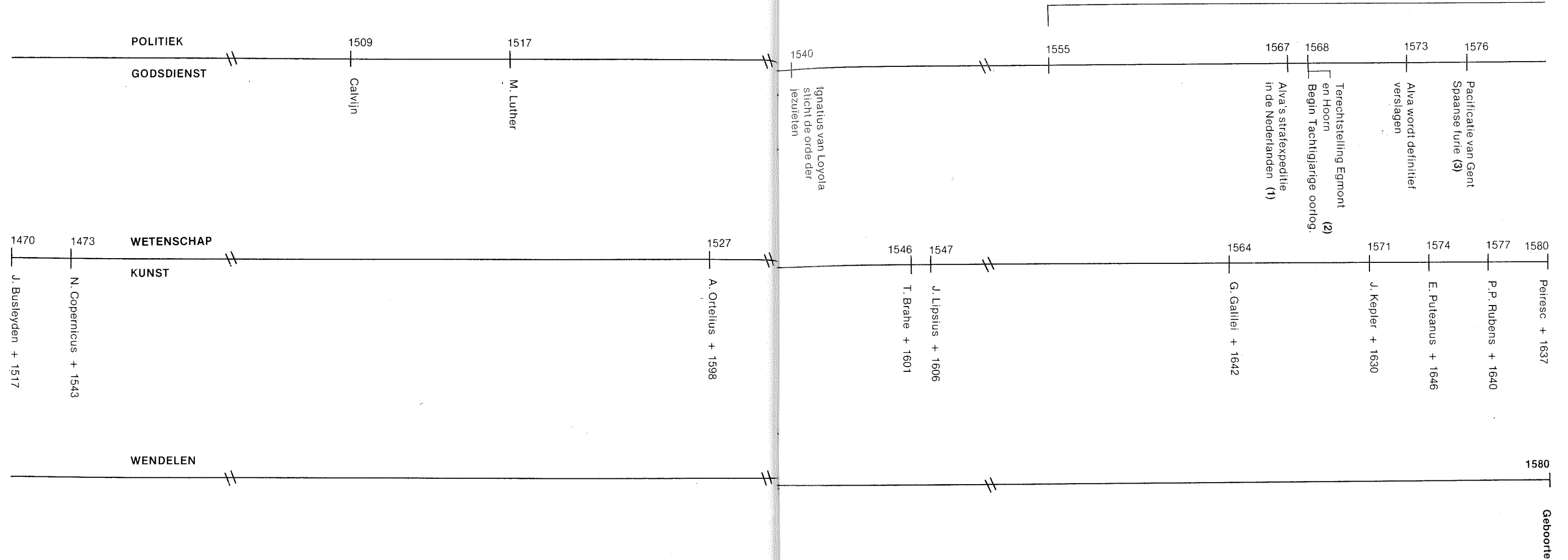
*Ø 2,50 m. h : 1,30 m. Totale h : 5,25 m.
Roestvrij staal.*

In de loop van het Wendelenjaar 1980, werd door de Herkse gemeenschap, een monument opgericht, ontworpen door F. Bruninx en uitgevoerd door het T.A.I. Dit gedenkteken, dat in beweging, herhaling, ruimte en interactie de uitdrukking van een tijdelijk ritme vormt, is te beschouwen als een «ode» aan de astronomen, onder wie G. Wendelen een belangrijke schakel was.

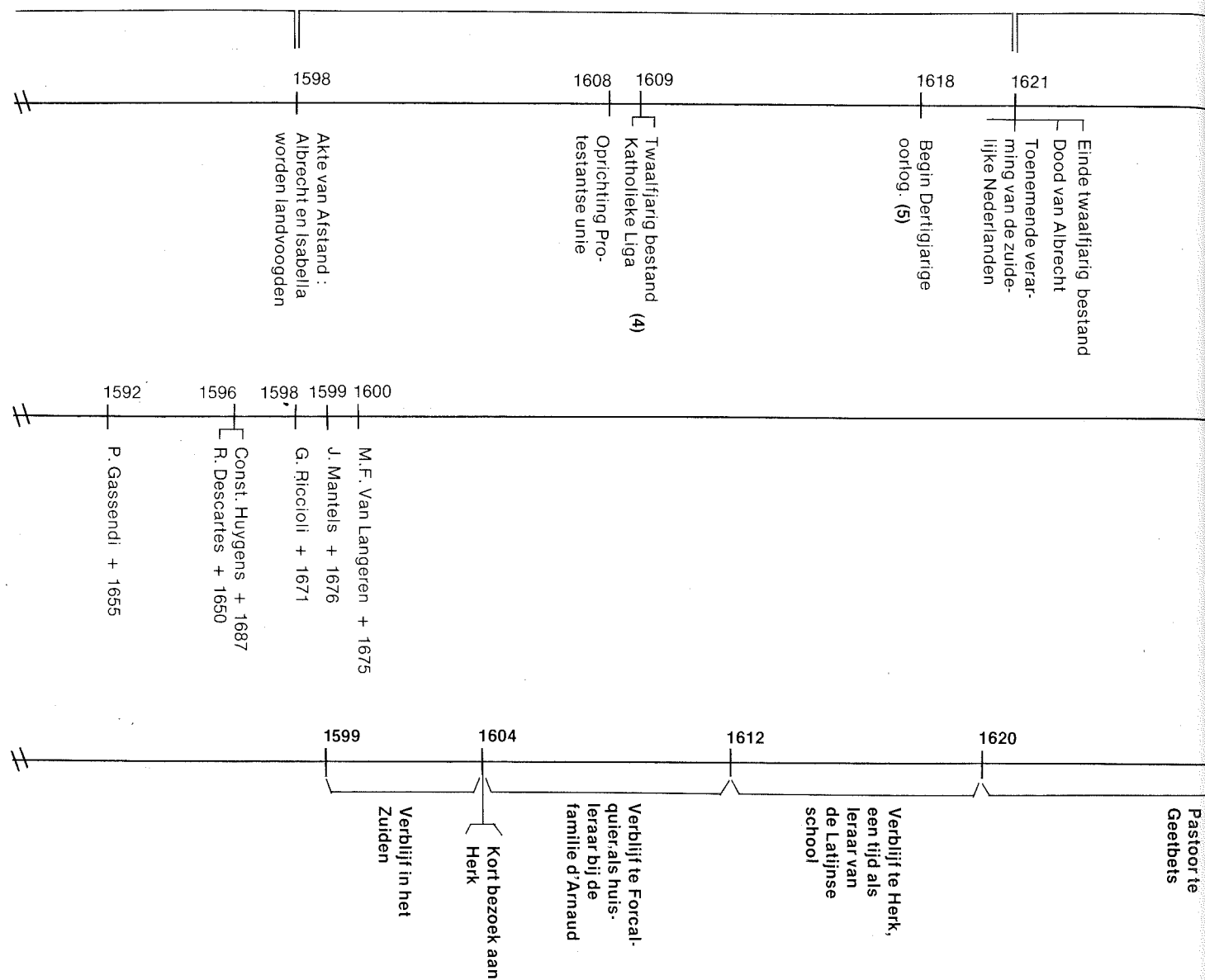
Herk-de-Stad, Gemeentelijk Domein Olmenhof.

F.H.

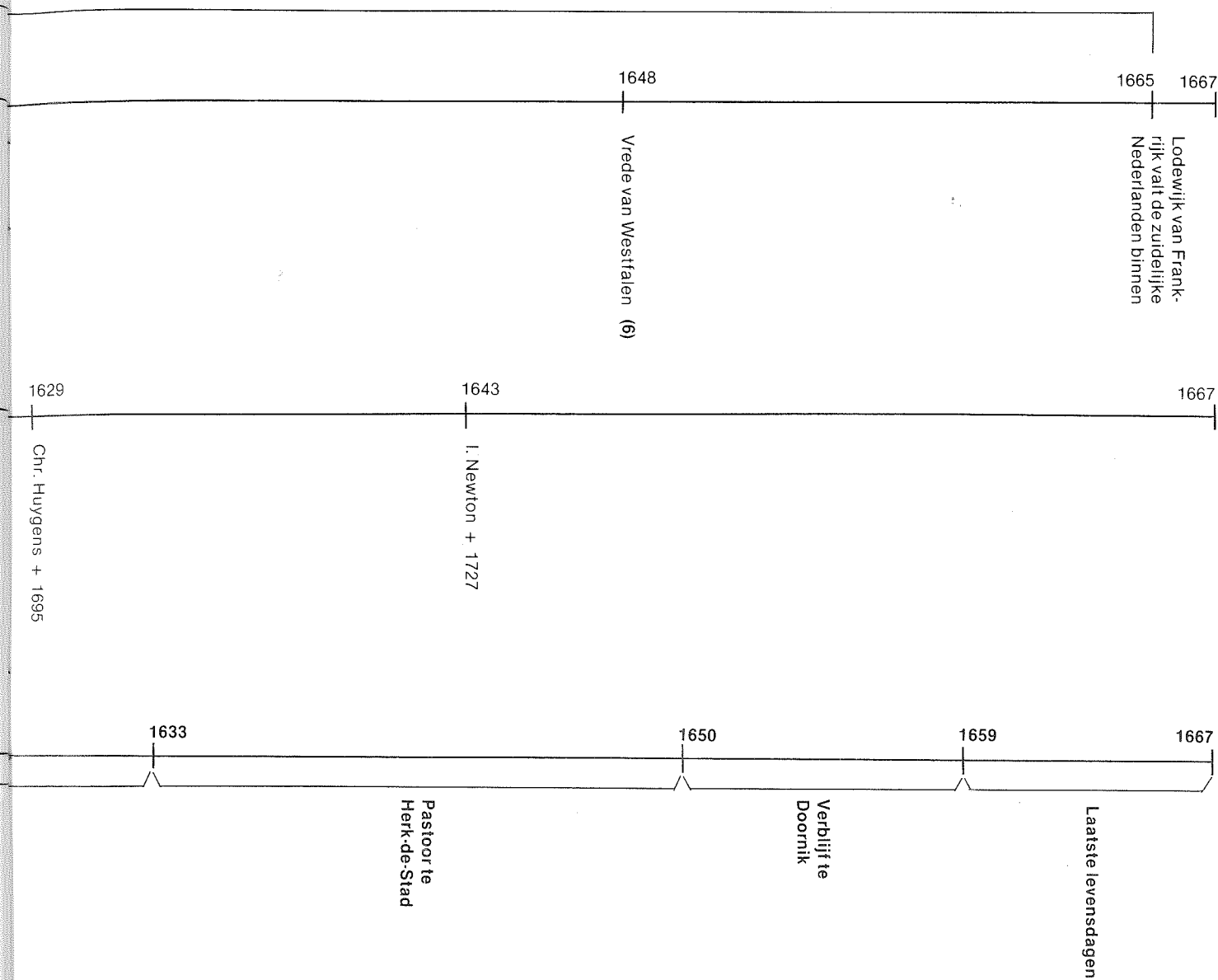
VORST : FILIPS II VAN SPANJE.
LANDVOOGDEN : MARGARETHA VAN PARMA.
HERTOG VAN ALVA.
ALEXANDER FARNESE VAN PARMA.

VORST : FILIPS III VAN SPANJE.
LANDVOOGDEN : ISABELLA EN ALBRECHT
VAN OOSTENRIJK.

VORST : FILIPS IV VAN SPANJE
LANDVOOGDES : ISABELLA.

1. De Hertog van Alva onderdrukt bloedig elke afwijking van het Katholicisme door middel van de Raad van beroerte (Bloedraad) en de Inquisitie.
2. De Tachtigjarige oorlog is een permanente strijd van de Nederlanden om zich los te scheuren van Spanje. De Noordelijke Nederlanden slagen daar in 1578 al in.
3. - Een eis van de Nederlandse gewesten om meer macht voor de Staten-Generaal te verkrijgen en om de Spaanse troepen te verwijderen.
- Ontevreden Spaanse troepen plunderen de Zuidelijke Nederlanden.
4. - Vrede tussen Spanje en de Nederlanden. Noord-Nederland wordt de facto als onafhankelijk erkend.
- Onder Hertog Maximiliaan I van Beieren vormen de Katholieke vorsten een bond tegen de Protestanten.
5. Begint in Duitsland als een godsdienstige strijd tussen Katholieken en Protestanten. De Zuidelijke Nederlanden worden het strijdveld en een plaats van doortrekkende legers.
6. Vrede van Westfalen :
- einde van de Dertig- en Tachtigjarige oorlog.
- Noord-Nederland wordt officieel onafhankelijk.
- De Schelde blijft officieel gesloten (sedert 1585).

Lijst van de gebruikte afkortingen en initialen.

Cat. 550 jaar univ. : de auteur baseerde zich voor zijn tekst ten dele op gegevens uit de catalogus 550 jaar universiteit Leuven. 31 januari-25 april 1976.

1. E.H. : E. Houtman, rijksarchivaris.
2. E.P. K. : E.P. Koenraad (Jozefieten, Leuven).
3. E.V. : E. Vandeput, onderpastoor van de Sint-Leonarduskerk van Zoutleeuw.
4. F.H. : Firmin Huygen, Dr. med. Voorzitter Wendelenclub.
5. J.L. : Jos Leemans, lid van de Wendelenclub.
6. J.R. : Jan Roegiers, archivaris K.U. Leuven.
7. J.V. : Johnny Vandikkelen, lid van de Wendelenclub.
8. L.V.I. : L. Van Impe, eerstaanwezend assistent.
9. M.H. : Marcel Hendrickx, conservator van de Sint-Leonarduskerk Zoutleeuw.
10. O.V. : E.P. Omer Van de Vijver S.J., Heverlee.
11. P.P. : Patrick Poitevin.
12. P.V. : Patrick Valvekens.
13. P. Vg. : Paul Vangeel, lid van de Wendelenclub.
14. T.D. : Tony Dethier, nat. voorzitter Vereniging voor Sterrenkunde.

De technische realisatie van de tentoonstelling gebeurde, onder meer met de steun van de Wendelenclub, de Gemeentelijke Kulturele Raad, het personeel van de gemeentelijke diensten en enkele private personen. De financiering werd gedaan door de Herkse gemeenschap, via het Gemeentebestuur, waarvoor ons aller dank.

Foto's : Jos Leemans.
Paul Vangeel. (no. 13, 14 en 17).
Visualisering : Flor Bruninx.

Technische medewerking : Ivo Vandebon.

Tot slot wensen wij E.H. Florent Silveryser te gedenken. Zijn gestadige studie lag aan de basis van deze catalogus, die de bescheiden uitdrukking is van een postume hulde.

BLADWIJZER

Ten geleide	bl 1-4
I Herk-de-Stad in de zestiende en zeventien- de eeuw. Historische achtergrond.....	bl 6.
II Govaart Wendelen, chronologisch bekeken.	bl 7-8.
III Catalogus.....	bl 9.
A Geboorte en jeugdjaren te Herk-de-Stad.....	bl 10-14.
B Studies en verblijf in het zuiden.....	bl 15-20.
a studies te Herk.....	bl 15.
b studies te Leuven.....	bl 15-17.
c studies te Orange en verblijf in het zui- den.....	bl 17-20.
C Wetenschappelijke activiteit en publica- ties.....	bl 21-43.
a sterrenkunde.....	bl 21-35.
b natuurkunde.....	bl 35.
c rechtsgeleerdheid.....	bl 36.
d dichtkunst.....	bl 37-38.
e briefwisseling.....	bl 38.
f onuitgegeven werken.....	bl 39.
g plant- en geneeskunde.....	bl 39.
h archeologie en geschiedenis.....	bl 40-43.
D Relaties met bekende tijdgenoten en hun uitspraken. Beoordelingen door enkele latere wetenschapslui.....	bl 44-48.
E Wendelen als geestelijke.....	bl 49-55.
a pastoor te Geetbets.....	bl 49-52.
b pastoor te Herk.....	bl 52-53.
c officiaal te Doornik.....	bl 53-55.
IV Algemene tijdsband.....	bl 56-60.
Lijst van de gebruikte afkortingen en initialen.....	bl 61.

Deze catalogus is een onderdeel van de tentoonstelling die, in het kader van het Wendelenjaar 1980, ingericht wordt door en onder de auspiciën staat van het Gemeentebestuur van Herk-de-Stad.